

Változásigény az elemi oktatásban (is)?

Az utóbbi tíz év társadalmi, politikai eseményei a romániai oktatás tartalmában, célkitűzéseiben, szervezési formáiban is jól érzékelhető változások sorát indították el. A 89-es fordulat elsődleges jelentősége az iskolai munka szempontjából nyilván az volt, hogy megszűnt az oktatás (kommunista) párt általi irányítása s így újra lehetett fogalmazni az iskolai nevelés teendőit. Nem célom felsorolni azokat a konkrét változásokat, amelyek az elmúlt évtized folyamán realizálódtak, inkább arról szólnék, hogy milyen újabb kihívások állnak az iskolák, a pedagógustársadalom előtt a demokrácia útján egyelőre csak bukdácsoló Romániában.

Az általános kötelező oktatásban is a vitathatatlanul pozitív előrelépések mellett még számos megoldandó kérés, félmegoldásokat, bosszantó jelenségeket tapasztalhatunk. Ennek egyik oka az, hogy a kutató munka, a nevelésszociológiai, a társadalomstatisztikai vizsgálatok stb. területén Románia óriási lépéshátrányban van a fejlett társadalmakkal szemben. A meghirdetett tanügyi reform elképzeléseit, a tanügyi intézményeknek felajánlott fokozottabb döntési jogot, az iskolai autonómiát a nevelőtársadalom jelentős része bizalmatlanul fogadta. A bizalmatlanság bizonyos mértékben érthető is, hiszen az oktatás minőségének a javítását többek között (és nem utolsósorban) az oktatás rendelkezésére bocsátott anyagi-pénzügyi támogatások is meghatározzák. Addig, amíg a tanerők jövedelme alacsonyabb, mint az országos átlagbér, amíg hónapról-hónapra főfájást okozhat a minisztériumnak a tanárok fizetéséhez szükséges alap előteremtése, amíg az iskolák költségvetéséből nem mindenhol jut a fűtésre, stb., amíg a tanárképzők frissen végzettjei tanügyön kívüli megélhetési lehetőségek felkutatásával próbálkoznak – nos, addig nehéz megjósolni, hogy a romániai oktatásügy mikor jut a rendes kerékvágásba. Sajnos, bármely megoldásra váró kérdést fogalmazunk meg, a pénzügyi feltételektől nehéz eltekinteni. Hosszasan

lehetne ugyanazt írni a romániai magyar nyelvű oktatás sajátos, mindmáig megoldatlan problémáiról is.

Az iskola előtt álló tennivalók meghatározásánál igen lényegesnek tartom az iskolahasználók, a gyerekek és a szülők igényeinek szem előtt tartását. 1999 novemberében iskolánk 195 kisiskolásának (1-4. o.) osztottunk ki kérdőíveket, hogy szüleik válaszoljanak egy pár minket érdeklő kérdésre. A válaszokból megtudhattunk, mi motiválta a őket abban, hogy hozzánk írassák be gyermekeiket, pontos adatokat kaptunk a szülők iskola végzettségéről, megfogalmazták elképzeléseiket gyermekeik jövőjét illetően.

Habár az iskolai körzethatárok (beiskolázási körzetek) eltörlésének a szándéka hivatalosan még nem fogalmazódott meg, Székelykeresztúron (is) több éve tapasztalhatók ilyen jellegű körzethatárlépések. Indítványozói nem az iskolák, hanem az iskolahasználók, a gyerekek, illetve azok szülei. Mondanunk sem kell, hogy az illetékesek által egyelőre nem szentesített át lépések semmiképpen sem kedveznek a város két általános iskolai tagozattal is működő iskolája közti viszonyoknak. Ennek egyik oka a fokozatos létszámcsökkenés, a másik meg az, hogy általában az előnyös családi háttérű gyerekek a „határsértők”. Az utóbbi tíz évben a létszámcsökkenés olyan intenzitásúvá vált, hogy az menthe-

tetlenül osztályok megszűnésével és egy sor más következménnyel jár. (1. táblázat) A mostani tanévben a város két iskolájában, az említett tagozatokon 168 gyerekkel kevesebb tanuló, mint 10 évvel ezelőtt. Különben a város területén a természetes gyerekszám-csökkenés még ennél is nagyobb fokú. A negatív előjelű létszámváltozást ugyanis valamelyest ellensúlyozza a környék falvaiból való beáramlás. Az történik, hogy évről-évre nő a környékbeli falvakból ide beiratkozó tanulók száma.

Az 1999-2000. tanévben csak hozzánk, az Orbán Balázs Gimnáziumba az elemi tagozatra 27 falun lakó gyermek iratkozott be. Az 5-8. osztályainkban a bejáró falusi gyermekek száma még ennél is nagyobb. 39-en ingáznak, 7-en pedig az iskolai bentlakásban élnek. A faluról bejáró gyermekek az 1-8. osztály összlétszámának a 14 százalékát teszik ki.

Bár világos, hogy elsősorban nem a mi gondunk, de a faluról ide beiratkozott tanulók száma/aránya olyan méreteket kezdett öltetni, hogy a jelenség alaposabb vizsgálata feltétlenül szükségesnek tűnik. Elsősorban három közvetlenül szomszédos falut említenék. Fiafalváról 11 tanuló, Betfalváról 9 tanuló és Csekefalváról 5 ta-

nuló jár be iskolánk elemi tagozatára. Mindhárom faluban működik I-IV. osztályos iskolaegység, s a tanerők nagyrészt szakképesítettek. A hozzánk eljáró gyerekek minden bizonnyal nem a mi tanerőink unszolására iratkoztak ide. Van olyan osztályunk, amelyben a faluról bejáró gyermekek az osztálylétszám egynegyedét vagy még nagyobb részét jelentik. A falvakról saját elhatározásukból a városba ingázó tanulók állandóan növekvő tömege egy lényeges kérdést vet fel: mi a jövője, legalábbis a mi tájainkon, a kislétszámú falusi iskoláknak? A Székelykeresztúr vonzási köréhez tartozó községek iskoláinak egy jelentős részében igen alacsony létszámú osztályokban és nem egy helyen szakképesítetlen, helyettesítő pedagógusok keze alatt tanulnak a gyermekek. A falu és a város közti mindennapos ingázás nyilván nem irigylésre méltó, főleg kisiskolások esetében. Úgy látszik azonban, hogy a falusi szülők egy el nem hanyagolható százaléka mégis ezt az utat választja a maga és gyermeke számára. A falvakról bejáró gyerekek szüleinek túlnyomó többsége (80 százalék) líceumi végzettségű, utánuk százalékban az egyetemi végzettségűek következnek.

Iskolai évek	Orbán Balázs Gimnázium			Petőfi Sándor Általános Iskola		
	1-4. o.	5-8. o.	össz.	1-4. o.	4-8. o.	össz.
1990-1991	185	219	404	451	423	874
1991-1992	176	263	439	414	432	846
1992-1993	200	271	471	388	438	826
1993-1994	198	282	480	370	389	759
1994-1995	201	272	473	387	363	750
1995-1996	224	259	483	388	330	718
1996-1997	226	239	465	387	294	681
1997-1998	217	254	471	386	286	672
1998-1999	207	258	465	347	298	645
1999-2000	195	274	469	327	314	641

1. táblázat. A tanulólétszám alakulása az utóbbi tíz évben

Lakhely	1. A	2. B	3. C	2. A	2. B	2. C	3. A	3. B	3. C	összesen
A mi körzetünk	12	6	10	8	16	14	12	14	12	104 (53%)
Más körzetből	9	4	–	13	2	6	6	9	15	64 (33%)
Falusi lakhely	3	7	–	1	6	3	–	5	2	27 (14%)
Összesítve	24	17	10	22	24	23	18	28	29	195 (100%)

2. táblázat. 1-4. osztályos tanulóink lakhely szerinti megoszlása

Mint már említettem, általában a jobb képességű gyerekek hagyják ott idő előtt a helyi iskolát. Akik viszont otthon maradnak, már csak azért is hátrányos helyzetben vannak, mert csak részben osztott, illetve teljesen összevont osztályokban tanulnak. Tehát törvény ide, törvény oda (beiskolázási körzetek), egyes falvak (pedagógusai) nem képesek leállítani a város irányában elindult gyermekinváziót. Még a községi központok nyolcosztályos iskoláinak is gondot okoznak az alacsony osztálylétszámok, hiszen működésük engedélyezése végsősoron ettől függ. Nehéz arra választ adni, hogy mi lenne a jobb a kisebb települések esetében: a létező falusi kisegységek (iskolák) további fenntartása, vagy erősebb, jobban felszerelt, szakképesített pedagógusokkal ellátott iskolákba való tömörítésük, egy civilizált, megfelelő feltételek közt történő és államilag finanszírozott ingázási rendszer megszervezésével. Ez nyilván nem egyszerű adminisztratív kérdés, vagyis nem az a gond, illetve az elsődleges gond, hogy mennyi többletbefektetést jelentene az utóbbi variáns elfogadása, hanem úgy hiszem, hogy oktatáspolitikai, pedagógiai, pszichológiai érvelések dönthetnek az egyik vagy másik változat jogosságáról. Én úgy gondolom, több érvet lehet felhozni a meglévő iskolák fenntartása mellett, a kérdés csak az, hogyan lehetne ezek színvonalát felerősíteni. A Minisztérium ilyen célú intézkedései nem hozták meg a várt eredményt. A városoktól távoleső települések pedagógusai anyagi kedvezményt élveznek, de a város, a civilizáció vonzereje erősebbnek bizonyul, a jövedelmezésből származó előnyök nem ellensúlyozzák a falu nyilvánvaló hátrányait.

A Minisztériumnak, a tanfelügyelőségeknek újra kellene gondolniuk ezt a kérdést, ellenkező esetben, ha nem lépünk ezen a téren, a kistelepülések iskoláinak színvonala mindinkább lemarad a városiakétól.

Az 1. táblázat a mi iskolánk esetében 1990-hez képest bizonyos fokú létszámnövekedést mutat ki. Az „utánpótlás” tehát két irányból jön: egyrészt a már említett,

faluról elindult invázió, a másik a körzetünkön kívüli városi gyermekek (szülők) opciójának az eredménye. A városon belüli határátlépések fokozódása oda vezetett, hogy jelenleg 144 körzetünkön kívüli gyerek tanul nálunk (tanulólétszámunk 30 százaléka).

Mint már említettem, városunk iskola-köteles gyermekeinek a száma évről-évre csökken. A tanulólétszám városunkban a nyolcvanas évek végén csúcsosodott. Magyarázata az akkori erőltetett iparosítás volt. Létrehoztak, felépítettek egy pár viszonylag nagy kapacitású vállalatot (Acélöntöde, Sertésfarm, Baromfitenyésztő Vállalat, stb.), amelyekhez a munkaerő jelentős részét a környékbeli falvakból toborozták. Ezzel párhuzamosan nagyméretű lakásépítkezés is indult, a város lakosságának a lélekszáma megugrott. Ennek egyenes következményeként az iskolák nem voltak képesek egy váltásra befogadni az összes tanköteles gyermekeket, s így a nagyobb létszámú Petőfi Sándor Általános Iskola kénytelen volt bevezetni a második „műszakot”, az elemi tagozat (1-4. osztály) délelőtt, a gimnáziumi tagozat (5-8. osztályt) délután kezdett tanulni. A szülők azonnal reagáltak az új helyzetre. Előbb a 4. osztályt végzett tanulók szülei indultak meg. A délelőtti tanulás lehetősége többet nyomott a latban, mint a iskolához (a volt iskolájukhoz) való kötődés/közelség. Általában a magas társadalmi státuszbeliek döntöttek a fenti módon. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy szerintem az iskolaváltoztatás egyetlen oka az esetek túlnyomó többségében a második váltástól való menekülés volt. A Petőfi Sándor Általános Iskola vérvésztése – ha lehet így fogalmazni – kettős volt: egyrészt nagyszámú gyermeket veszített kényszerhelyzete folytán, másrészt általában az elitréteg, a jobb iskolai teljesítményű gyermekek hagyták cserben a volt iskolájukat. Egy előző tanulmányomban részletesen taglaltam azt a kérdést is, amely a város(ka) egyes negyedei közti társadalmi differenciálódást illeti. Röviden: az történt, hogy a mi beiskolázási körzetünkhöz tartozó alsó negyedből egy

pár év leforgása alatt (a nyolcvanas években) az értelmiség gyakorlatilag átköltözött a viszonylag nagyobb kényelmet nyújtó felső negyedekbe. Ez számunkra azt jelentette, hogy a beiskolázási környezetünkben a hátrányos családi háttérű gyermekek száma dominál.

A későbbiekben, a kilencvenes évek elejétől a mi iskolánk irányába elindult „népvándorlás” pozitív változásokat hozott számunkra. Az osztályközösségek társadalmi összetétele megváltozott, javult, jelentősen megnőtt a jobb anyagi és szellemi háttérrel rendelkező családok száma, s így az iskola versenyképessége. Ettől az iskolai évtől kezdve a Petőfi Sándor Általános Iskola teremtendők megoldódtak. Ez új helyzetet teremtett. Feltételezhető, hogy a következő években mérséklődik az említett iskola vesztesége. Azt azért nem merném jóslani, hogy a körzetátlépések teljesen megszűnnének. Éppen a szülők által adott válaszokból kiindulva állíthatom, hogy az iskolaválasztás kérdése, motiváltsága jóval sokrétűbb, mint ahogy az első gondolatra látszik. Arra a kérdésre, hogy miért választották gyermeküknek a mi iskolánkat, 15 különféle okfejtést olvashatunk. Íme a válaszok:

A legtöbbben az oktatás minőségét, az anyagi és szellemi feltételeket jelölik meg a választás okaként (47 százalék), de mint látható, szempont volt az is, hogy a gyerek szülei, illetve nagyobb testvérei itt tanultak. Ha elfogadjuk azt a tézist, hogy az iskolaválasztás kérdésében is a piac, a ke-

reslet-kínálat elve érvényesül, úgy nyilvánvaló, hogy az iskoláknak a fenti szülői igényekre is tekintettel kell lenniük. Ha hivatalosan megszüntetik az iskolai „vízumkényszert” és mindenki szabadon választhat magának iskolát, nyilván az az iskola lesz helyzetelőnyben, amelyik többet képes nyújtani az iskolahasználóknak.

Az már most biztosra vehető, hogy a közeljövőben az iskolák közti verseny erősödése várható, ami végső soron a színvonal emelkedését, a kínálat és a szülők elvárásainak összehangolódását fogja eredményezni. Nyilván az az intézmény, amelyik nem képes idejében lépni, leszakad a versenyben és a hátrányos családi háttérű gyermekek iskolájává degradálódhat.

Az iskolák részéről az egyik és talán leglényegesebb előrelépést a tagozati szelektálás jelenthetné. Arra a kérdésünkre, hogy ez az esetleges perspektíva mennyiben találkozna a szülők elképzeléseivel, a válaszok körülbelül egynegyede helyesli, hogy a tehetséges gyermeke számára külön tagozatot nyisson az iskola. Ez nem sok, viszont nem is annyira elenyésző százalék, amit figyelmen kívül lehetne hagyni. Az ötletet ellenzők tábora, vagyis azoké, akik szerint nem szabad(na) külön tagozatot nyitni a legjobbak számára, mert az sértené a társadalmi igazságosságot, valamivel kevesebb (16 százalék), de az is igaz, hogy a kérdésre a szülők egy eléggé jelentős százaléka nem adott választ, illetve beismerte, hogy ezt ő nem tudja eldönteni. Az ehhez kapcsolódó másik kér-

Jó ez az iskola, megfelelő feltételek, szakkáderek vannak	42,45%
A legközelebbi iskolát választotta	28,49%
A gyerek szülei is itt tanultak	9,88%
Nem volt választási lehetősége, ide irányították (1. C osztály)	4,06%
A nagyobbik gyerek iskoláját választotta	3,49%
Az 1. osztályt kezdő tanító személyisége számított	3,49%
A délelőtti tanulás lehetősége számított	1,75%
A nagyszülők az iskola közelében laknak	1,75%
A délutáni szervezett tanulás (napközi) lehetősége	1,16%
Mert 5. osztálytól az eredmények alapján szelektálnak	0,58%
A döntő szó az iskola megválasztásában a gyereké volt	0,58%
Mert itt elvégezheti a liceumot is, nem kell iskolát cserélnie később	0,58%
Az iskola híre, szellemisége alapján választott (falusiak)	0,58%
Fél az esetleges összevont osztályoktól (falun)	0,58%

3. táblázat. Az iskolaválasztás motiváltsága (Miért az Orbán Balázs Gimnáziumba írták be a gyermeküket?)

A szülők legmagasabb iskolai végzettsége	A gyermek tervezett iskolai végzettsége (%)					a gyerek dönt
	ált. iskola	szakiskola	liceum	posztlic.	egyetem	
ált. iskola	6,66	33,30	6,66	–	6,66	46,67
szakiskola	–	26,92	30,77	7,70	–	34,61
liceum	–	5,21	25,00	3,13	34,37	32,61
posztliceum	–	–	25,00	25,00	–	50,00
egyetem	–	4,35	–	–	78,26	17,39

4. táblázat. Opciók a szülők iskolai végzettsége függvényében (1–4. o.)

désre viszont a szülők több mint fele (54 százalék) azt a választ adta, hogy jobb lenne, ha kezdetben nem lennének tagozatos osztályok, hanem minden kisiskolás ugyanazt tanulná, hogy ne alakuljanak ki korán különbségek a gyermekek között. Összevetve a két kérdésre adott válaszokat, úgy tűnik, arról van szó, hogy a tagozatosítással a szülők nagy része egyetértene, de azt csak később, egy felsőbb szinten (osztályokban) látják elfogadhatónak.

Visszatérve a körzetátlépések vizsgálatára: míg a magas státuszú családok tömegesen mozdultak, ha értelmét látták az iskolaváltoztatásnak, addig az alsóbb státuszbeliek elsődleges szempontja az iskolaközelség maradt. Az 1-4. osztályaink szintjén kimutatott 57 körzetátlépést (hozánk jött tanulók) közül 28 esetben (az átlépések 28 százaléka) legalább az egyik szülőnek liceumi végzettsége van, 20 családnál (35 százalék) egyetemi, míg csupán hatnál (10 százalék) konstatáltunk általános-, illetve szakiskolai végzettséget. Különböző az iskolaváltoztatásból adódó távolságnövekedés nem jelent különösebb gondot Székelykeresztúron, hiszen az iskolától való távolság még szélsőséges esetekben sem több, mint 1-1,5 km. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a már évek óta beindult mobilitás nem jelentett és valószínűleg nem is fog kiszorulást jelenteni a lakóhelyükhöz legközelebbi iskolából azok számára, akik hátrányos családi hátteret tudhatnak magukénak s emiatt a jobb iskolai teljesítményük sem garantált.

Ha az iskola úgy döntene, hogy elitképzésre (is) törekszik, akkor a tagozatok indítását a legjobb lenne az első osztálytól kezdeni, fokozatosan csökkentve így a

normál osztályok számát. Ez gyakorlatilag a magas státuszúak, potenciálisan magasabb teljesítményű gyermekek iskolákhöz való csalogatását eredményezné. Fejlettebb iskolahálózattal rendelkező országok tapasztalata szerint az elitképzésért folyó versenyeknek azok az iskolák a nyertesei, amelyek kellő időben ráállnak a tagozatok indítására. Ennek egy olyan változata is meghozná azt az eredményt (iskolánk esetében), ha a tagozatosítás csak a gimnáziumi tagozaton (5-8. osztály) indulna el. A jelenlegi 5. osztályok tagozatosítása reál és humán osztályokra meglátásom szerint nem azt eredményezte, amit az iskola remélt. Az történt ugyanis, hogy a döntést hozó szülők fontosabbnak tartották az elemi ciklus osztályközösségeinek a további egybentartását (tanuljon a gyermek továbbra is abban az osztályközösségekben, amelyiket megszokott), mint azt, hogy az ötödikbe feljutó gyerekek újraosztódjanak képességeik, hajlamaik, opcióik alapján. Egy hatékonyabbnak bizonyuló tagozatosítással az induló párhuzamos osztályok (5. osztály) közül az egyik feltelne a város jó teljesítményű gyermekeivel, míg a másik kettő a szelekcióna nem jelentkező, illetve a szűrésen fennakadt gyerekek osztálya lenne. Ahhoz, hogy ne csupán alacsony státuszú családok gyermekeinek az intézménye legyen – hiszen beiskolázási környezetünk a már említett okok miatt ritka kivételtől eltekintve csak ilyen gyermekanyaggal rendelkezik –, az 5-8. osztályban felhagyott szelektálás tűnik az egyedüli járható útnak. Jó képességű gyermekeket, akik még nyelvi vagy számítástechnikai stb. többletmunka követelményeivel is terhel-

hetők, elsősorban a beiskolázási körzetünkön kívülről kaphatunk. Nem utolsó szempont az sem, hogy a már kimutatott demográfiai apály ellenére így meg lehetne tartani a jelenlegi tanulólétszámot.

Kérdőívünkben arra is választ vártunk, milyen iskolai végzettséget szánnak a szülők a gyermekeiknek. Érthető, hogy a kisiskolás esetében a szülő elképzelése még nem konkrét foglalkozás megnevezésében ölt testet, hanem inkább abban, hogy milyen szintű iskolai végzettséget szán gyermekének. A választ adó szülők 30 százaléka úgy tájékoztat, hogy erről még nem döntöttek, illetve úgy gondolják, hogy erről majd nem ők, hanem a gyerek fog dönteni (ld. 4. táblázat). A legtöbben, a családok 32 százaléka egyetemi végzettséget szeretne a gyermekének, ugyanakkor egyetlen család elégedne meg az általános iskolai végzettséggel. Egyetemet elsősorban az ugyancsak egyetemet végzett szülők óhajtanak a gyermekeiknek, de alacsonyabb végzettségűek is gondolnak erre, például a liceumi végzettségű szülők 34 százaléka.

Az idegen nyelvek ismerete hovatovább Romániában is olyan konkrét követelménynyé válik, amit nem lehet, nem szabad figyelmen kívül hagyni. Városunk iskoláinak nyelvtanárokkal való ellátottsága azonban nem megfelelő, illetve aránytalan az egyes nyelvek tekintetében. Francia nyelvszakos tanárból „túltermelés” van, az immár nem igényelt orosz szakosokból is jut az iskoláknak, kevés viszont az angol

és német szakosok száma. Ezeket az órákat most is részben szakképesítetlen, liceumi végzettségű oktatók tanítják. Ők két szempontból is gondot okozhatnak az iskoláknak: egyrészt megkérdőjelezhető a szakmai tudásuk (nem is beszélve pedagógiai felkészültségükről), másrészt alacsony bérezésük miatt az első, jobbnak ígérkező bérajánlatnál faképnél hagyhatják (hagyják) az iskolákat. A nagy kérdés tehát – amire megoldást kellene találni – a nyelvszakosok számának növelése lenne. Ez viszont rendkívüli feladatnak ígérkezik mindaddig, amíg kevés van belőlük, nem is említve azt a közismert tényt, hogy nyelvtudással az iskolánál sokkal jobban fizető intézményeket, magáncégeket stb. lehet megcélozni. Mindaddig, amíg egy kezdő, egyetemet végzett pedagógus fizetése az iskolai altiszt bérével azonos – mégpedig Romániában ez így van – a nyelvszakot vég-zettek jelentős része továbbra is iskolán ki-vüli állást igyekszik magának felkutatni.

Az iskoláknak biztosított autonómia mindazonáltal lehetőséget nyújt számunkra ahhoz, hogy a társadalmi folyamatokhoz, a nemzetgazdasági követelményeihez igazodó iskolarendszert alakítsunk ki. A beindult romániai tanügyi reform mostani stádiumában egy-egy iskola leglényege-sebb, legtöbb körültekintést igénylő feladata a saját programkínálat kialakítása marad.

Vass István

A kézimunka-oktatás meghonosodása az elemi népiskolában

A munkaoktatásnak a közoktatásban több formája található meg, koronként, iskolatípusonként is változóan. A leányok és a fiúk képzése a kezdetekben mindenütt, később csak helyenként elkülönülten folyt. A fiúk tanításán belül is megkülönböztethetünk két irányt, az egyik a gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó kiegészítő munkák, a másik a kézimunka,

amely hol háziipari jellegű, hol nevelő célzatú. E tanulmányban a 6-12 éves fiúk elemi népiskolai kézimunka-oktatásának alakulását követjük nyomon.

A magyar oktatásügy 1867-1914 között

Az 1867-es kiegyezéssel Magyarország számára lehetőség nyílt a polgári fejlődésre. Az ország története során ritka az

ilyen békés korszak, amikor ilyen erős ütemű a gazdasági fellendülés, alapot teremtve az oktatásügy modernizálására. *Andrássy Gyula* kormányában *Eötvös József* kapta meg a Vallás és Közoktatási Minisztérium vezetését, aki ílymódon az 1848-49-ben megfogalmazott és részben elfogadott elképzeléseinek átértékelésére és megvalósítására kapott lehetőséget. A minisztérium hatáskörén belül kiemelt szerepet kapott a közoktatás korszerűsítésének ügye, különösen a népoktatás kérdésének új alapokra helyezése, amit az 1868. XXXVIII. törvénycikk szabályozott. (1)

A törvény előírta az iskolakötelezettséget a 6–12 éves gyermekek számára. Ílymódon létrejött az egységes hatosztályos elemi népiskola.

Eötvös elsőbbséget biztosított a felekezeti iskoláknak és csak ott írta elő népiskola felállítását, ahol semmilyen sem működött. A törvény végrehajtása eredményeként 1918-ig összesen 3 791 állami iskola épült. Míg 1868-ban a tanköteleseknek kevesebb mint a fele járt iskolába, addig 1913-ban ez az arány már 93 százalék! (2)

A hazai kézimunkatanítás előzményei és fellendülése

A magyar munkaoktatás kezdete az 1800-as évek elejére tehető. Akkoriban főként a szegényparasztság megsegítése érdekében a háziipari munka alapjaival ismertették meg a tanulókat némely egyházi iskolában és például *Tessedik Sámuel* győri alműtanodájában 1799–1806 között. *Várady Szabó János* Yverdon-ban tanulmányozta *Pestalozzi* iskoláját, majd hazatérve mestere gondolatait magyarul is közreadta. (3) A munkaoktatás nevelő hatását előtérbe helyező szemlélet előrelendítői rajta kívül a húszas években hazánkba emigráló francia házitánítók voltak, akik *Rousseau* nevelési elveinek megfelelően mesterségre is tanították a nemes ifjakat. *Pestalozzi* nevelési elveire épülő iskolát alapított Pesten 1852-ben *Gönczy Pál*, az 1868-as törvény egyik kidolgozója, aki később kultuszminiszteri államtitkárként is sokat tett a kézimunka-oktatás felkarolásáért. (4)

Az elemi népiskolák kiépülésének időszakáig a hetvenes években nem folyt kézimunka oktatás. Egy 1879/80-as felmérésből (5) azonban megállapítható, hogy az ország 152 iskolájában foglalkoztak háziipari oktatással, ami azt jelenti, hogy a tanításban részesült tanulók száma a kezdetben mintegy 6000-re tehető. (A fejlődést bizonyítja egy 1894/95-ös jelentés, ami-ben 666 iskola, tehát az összes iskola 40 százaléka foglalkozott már kézügyességi, vagy háziipari oktatással!)

A kézimunkatanítás a hetvenes években tehát valóban nincs jelen az elemi iskolai gyakorlatban, de jelen van az élenjáró tanítóképzők tanrendjében, (például a debreceni református főiskolán 1820 óta tanítják a fa, a papír és a könyvkötészeti munkákat). A foglalkozások több területre terjednek ki. Az egyik a gazdasági és kertészeti gyakorlat, amit ezúttal nem tárgyalunk bővebben, a másik a taneszköz készítés. Ennek keretében növény és rovargyűjteményt készítenek, állatokat tömnek, fizikai szemléltető eszközöket készítenek – például az egyszerű gépek működésének bemutatására – valamint domború térképeket a földrajz tanításához. Az iparoktatás keretében az asztalosság, a könyvkötészet és a vesszőkötés elemeit sajátítják el. Kimondottan kézimunka jellegű tevékenység a lombfűrészelés, a fafaragás, az agyagmintázás és gipszöntés, valamint a szalmafonás. (6)

A tanítóképzés fejlesztése érdekében az állam (és most már nem csak a VKM., hanem a „Földmívelés-, ipar-, és kereskedelemügyi ministerium” is) nagyarányú támogató tevékenységet fejt ki. Az 1877-es tanterv az elemi technika tanítását kötelező tantárggyá tette az állami tanítóképzőkben. (7) A kilencvenes években mintegy húsz tanító járt ösztöndíjjal főként a svéd Naas-ban, „a slöjd oktatás Mekká-jában” és néhányan Németországban (Lipcseben, Görllitzben, Drezdában, Hamburgban, stb.), Dániában, Norvégiában Franciaországban és Svájcban.

Az 1896-os tanítóképezdei tanterv különösen fontos, mert kimondja, hogy: „eltörölte a tanítóképző-intézetek eddigi –

nézetünk szerint téves – ipari oktatását, helyébe a kézügyességi oktatást lépteti most életbe”. A tanterv elsőben és másodikban heti 4, harmadikban heti 2 órát ír elő. Tartalmilag két részre bontja a tananyagot: kézimunkaoktatásra és a háziiparszerű munkákra. Az általános kézügyességi oktatás anyaga az alábbi fejezetekből áll: kartonmunkák, agyagmunkák, famunkák (ez kiemelkedően a legnagyobb), valamint érc-, drót- és bádognmunkák. A háziipari munkák fa-, szalma-, gyékény- és lószőrmunkákból állnak. A munkaoktatás a gazdálkodás szünetében (főként télen) folyik.

Külföldi tapasztalatok

A munkaoktatás elméleti alapjait ismerik a tanítóképzők tanárai, de számukra, valamint a kézügyesség oktatása iránt érdeklődő néptanítók számára útmutatást jelent *Suppan Vilmos* magyar nyelvű cikksorozata a „Képek a munkaoktatás történetéből”, amely a pedagógia klasszikusainak a munkaoktatással kapcsolatos nézeteit közli témánként két-három hasáb terjedelemben. (8) *Comenius*, *Locke*, *Rousseau*, *Pestalozzi*, *Fröbel* gondolatainak ismertetése mellett külön fejezetet szán a főként a munkaoktatás szempontjából jelentős *Francke*, *Salzmann*, *Kindermann*, *Fellenberg*, *Heusinger* és *Blasche* munkásságának bemutatására. A méltatásban világosan megkülönbözteti a két alapvető felfogás híveit, a háziipar támogatóit, akik szakmát, kenyérkeresetet kívánnak nyújtani, valamint azokat, akik főként *Rousseau* nyomán a kézimunkát nevelő céllal ajánlják. A 19. század utolsó negyedében terjed el a népiskolai munkaoktatás Európában. A munkaoktatásban a finn *Uno Cygnaeus* a kezdeményező, aki szerint a műhelyoktatást a közoktatásban kell megvalósítani és nem mesteremberekkel, hanem tanítókkal. Csupa olyan munkát kell választani, amelynek eredménye a ház körül felhasználható és olyan egyszerű eszközökkel elkészíthető, mint a finn fakés. Munkásságának egyik eredménye, hogy a műhelymunka 1866-ban a tanítóképzés részévé

vált Finnországban. Kisugárzása elsősorban a skandináv államokban jelentős.

A munkaoktatás fejlődése és nemzetközi elterjedése szempontjából legjelentősebbek a svédországi események, központjukban *Otto Salomon* Naas-slöjdseminariuma. A szeminárium létrejöttét több tényező szerencsés együttese tette lehetővé, amelyek közül kiemelkedik az a tény, hogy gazdag nagybátyja, *Otto Salomon* rendelkezésére bocsátott egy Göteborghoz közeli félszigetet, itt felépíttettek egy 105 tanuló befogadású, műhelyekkel, eszközökkel felszerelt tanintézetet, ahol a tanulóknak még az anyagköltséget sem kell megfizetniük, csak a szállást és az ételmezt. A szeminárium 1875 óta működik és 1882 óta külföldi vendégeket – férfiakat és nőket egyaránt – is fogad. 1892-ig összesen 1481-en végeztek, ebből 1117 svéd, 125 angol, 43 finn, 35 norvég, 22 dán, 16 orosz, 16 olasz, 14 amerikai, 13 osztrák, 11 német, 5 holland, 3 francia, 3 belga, 1 izlandi, 1 spanyol és 1 abesszín. (Magyar először 1893 nyarán végez a hat hetes nyári tanfolyamon, majd további 10-15 a következő néhány évben.)

A slöjd svéd kifejezés, magyarul kézügyességet jelent, ennek nyomán a pedagógiai célú munkát slöjd asztalosságnak is szokták nevezni.

A munka eredménye egy-egy, az egyszerűtől a bonyolult felé haladó használati tárgy. Minden egyes tárgy elkészítése során egy új műveletet sajátít el a tanuló. Az 50 tárgyból álló sorozat első darabjai sorrendben a következők:

Egy darabból készülő munkák:

betűsormutató, gereblyefog, virágpálca, tolltartó, erősebb virágpálca, palavessző, krétatartó, kis táblácska, gombolyító, ültetőfa, tolltartó számolyka, papírvágókés, borotvafenő szíjdeszka, csésze, kalapácsnyél, kanál, vágódeszka, virágcserep alá való kereszt, méterrúd, liztmérő lapát.

Több darabból állók:

ruhafogas, lécpad virágcserep alá, fejshenyél stb.

(E munkák napjainkig megtalálhatók az iskolák változó nevű kézimunka-foglalkozásain.)

A nevelés célja, *Schranz* szerint:

- „1. A slöjd tanítással mindenekelőtt a munkakedvet kell általánosságban felébreszteni.
2. A durvább testi foglalkozás és munka iránti tiszteletet növelni.
3. A növendéket önállóságra szoktatni.
4. Rendre, pontosságra és tisztaságra nevelni
5. Figyelemre tanítani a növendéket.
6. Szorgalmat és kitartást fejleszteni benne.
7. A fizikai erőket fokozni.
8. A szemet gyakoroltatni és az izlést nemesíteni.
9. Bizonyos fokú kézügyességre tanítani.
10. A különböző eszközök célszerű és helyes használatára és jó minőségű munkadarabok előállítására szoktatni.”

A tanítás módszere a szemléltetés, a minták és rajzok alapján folyó önálló munka.

Svédországban a kézügyesség választható tantárgy, amelyet nem mesterember, hanem tanító oktat a 10 évesnél idősebbek számára heti 2-4 órában, az ország legtöbb népiskolájában. Az elterjedést nagymértékben segítik a megyei háztartási társulatok (Slöjd Foreningen), amelyek elérték, hogy a megyei szeszadó jelentős részét fordítsák műhelyek felállítására, tanítói ösztöndíjakra, szakfelügyelők megbízására. Az állam szintén rendszeres segélyben részesíti a slöjd oktatást. Így aztán a tanulóknak még az anyagért, műhelyért sem kell fizetniük.

Hazai kezdeményezések

A kézimunka fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kérdés a tanítógyűlések kiemelt témája volt és számos publikáció jelent meg róla. Az 1883-as II. országos képviselői tanítógyűlésen Gönczy Pál miniszteri tanácsos többek között azt mondja, hogy: „A tanítás középpontja, uraim, a kézimunka, szélesebb értelemben kifejtett alapon.” E kijelentés sajtóvitát kavart.

Kaposy István (10) készséggel elismeri az állítás indokoltságát, de a hangsúlyt a „szélesebb értelemben”-re helyezi, mert szerinte: „a nép túlnyomó többségét kitevő parasztság nem fogadná el a gazdálkodástól eltérő munkaoktatást, pedig az iparosodásra egyébként szükségünk van.” Kerülő úton kell tehát eljutnunk az iparok-

tatáshoz: a tanítás középpontjába kell helyezni a gazdálkodást és köréje kell szervezni a tananyagokat, úgymint a természetrajzot, történelmet, földrajzot stb. Csak az olvasás, írás, nyelvgyakorlatok és a számtan folya külön. Ha majd így bebizonyítottuk a népnek, hogy tudunk segíteni, akkor fogjunk az iparoktatáshoz. Kaposy cikke után három héttel *Schön Bernát* fejt ki egyértelműen ellentétes véleményét. Szerinte Gönczy Pál a gyermeki öntevékenység fejlesztése, a jellem alakítása, tehát az általános nevelési cél elérése szempontjából tartja fontosnak a kézügyesség fejlesztését. „Azért munkatermet a népis-kolának!”, ahol keresetképesse tehető a fiúgyermek, amitől – véli Schön – nem fog idegenkedni a magyar. Egyben a falusi háziiparoktatástól is igen nagy eredményt, azaz megélhetési lehetőséget vár. (11)

A tanítóképzőkben és népiskolákban folyó oktatás, valamint a külföldi eredmények megismerése, a sajtóban és a pedagógus-egyesületek gyűlésein zajló eszmecsere során letisztultak a nézetek, amelyek közül kiemelkedik *Suppan Vilmos* középiskolai tanár, tanítóképezdei igazgató, a közoktatásügyi minisztérium népoktatásügyi előadójának koncepciója, amelyet a nyolcvanas és kilencvenes évek közepe között publikált. (12)

A kézügyesség-oktatás címszó alatt csak a fiúneveléssel foglalkozik, mivel a leányok már régóta részesülnek benne. „A mozgalom... arra törekszik, hogy a kézi-munkának, mint a tanítás többi tárgyával egyenrangú nevelő eszköznek elismerését és az iskolába való felvételét ki- eszközölje.”

Főbb szempontjai a szabadidős foglalkozás, a „házi szorgalom előmozdítása”, a háziipar, vagyis keresetforrás teremtés, előkészítés az ipari munkára, s végül a nevelői szándék, amely a szem és a kéz képzésével egészíti ki az iskolai oktatást.

A munkanemek megválasztásához a legkülönbözőbb mesterségeket (még az üvegcsiszolást és a szobafestést is) ajánlották és kipróbálták, de ez a kísérletezés önmagában nem vezetett eredményre, nem mérlegelik a következő szempontokat:

„1. A munka neve általános kézügyesség fejlesztésére alkalmas legyen.

2. A munka neve a gyermek érdekét felébressze.

3. A munka neve a gyermek testfejlődését megakadályozó vagy az egészségre káros befolyású ne legyen.

4. A munka neve a gyermek tisztaság, pontosság és rendezhető szoktatását lehetővé tegye.

5. A munkák esztétikai képző erővel bírjanak.”

A népiskola összes korosztálya számára szükségesnek találja a kézimunkát. Az eszköz nélküli munkákat az óvodák, az anyagalkítást és a természeti erők bevonását a népiskolák feladatának, míg a festést, szobrászatot a népiskolán kívüli tevékenységnek tartja. A népiskolákban felhasználandó anyagok csoportosítását a következőképpen ajánlja:

1. Vonalszerű hajlítható anyagok (fonal, papírcsik, vessző, drót.)

2. Lapalakú anyagok (papír, karton, posztó, bádog, stb.)

3. Testszerű anyagok

a/ könnyen alakíthatók (agyag, viasz)

b/ természetes szilárd anyagok (fa, kő)

c/ mesterséges, szilárd anyagok (fémek, üveg)

A módszer tekintetében az ajánlott menet: „szemléletből átmenni a gyakorlathoz és ehhez fűzni a netalán szükséges elméletet.” A szemléltetés a tanító utánzásából és a minta (az elkészítendő tárgy) bemutatásából áll. Rajz után csak a nagyobbak képesek dolgozni. A minta is részekben, követhető lépésekre lebontva kerüljön a tanuló elé.

„A készítenő tárgyak összeállításánál a következő elvek szolgálhatnak zsinórmértékül:

1. A tárgyak szükségesek, hasznosak vagy legalább kellemesek legyenek...

2. A tárgyak a gyermekek által idegen segítség nélkül elkészíthetők legyenek...

3. A tárgyak a tanulók szép iránti érzékét fejlesztik.”

Befejezésül megismétli pedagógiai ars poeticáját: „a népiskola meg fog szünni kizárólag csak az értelmi képességeket fejleszteni, s helyet fog adni a kéz és a szem képzését elősegítő gyakorlati oktatásnak.”

Hosszabb lélegzetű, a történeti és nemzetközi összefüggésekre is kitékintő tanulmányt közöl *Zigány Zoltán*, felső kereskedelmi iskolai tanár, aki a hazai fejlesztés

fentebb vázolt irányához még néhány új gondolattal járul hozzá (13): Szerinte a kizárólag nevelő célú kézügyességi oktatást nem célszerű követni a hazai viszonyok között. Olyan utat kell választani, amely egyúttal a nemzetgazdasági célokat is szolgálja. Mivel a falura a háziipar, városra a kis és gyáripar jellemző, a falusi és városi iskolák programja között különbséget kell tenni. A falusi iskolákban csak az első két évben foglalkoznának nevelő célú gyakorlatokkal, utána háziipari jellegűekkel, míg városon végig pedagógiai célú foglalkozás folyna, felkészítve a tanulókat a sokféle iparágra. A munkaoktatás szerinte is önálló tantárgyat kíván, amely kapcsolatot tart a többi tantárggyal.

A kézimunkatanítás bevezetése az alsó népiskolába Magyarországon

Először az 1904-es székesfővárosi Elemi népiskolai tanterv (14), majd az 1905-ös Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára (15) már tartalmazza a kézimunka tanítását. Vegyük sorra, milyen feltételek álltak rendelkezésre a bevezetéshez a századfordulón.

Az oktatáspolitikát az egész tárgyalt időszakban támogatta a közoktatás fejlesztését és ezen belül is a munkaoktatást. Trefort Ágost „nemzetgazdasági” szempontja a kor felfogásának megfelelően a háziiparoktatásban látta a haladást. Az újabb idők újabb felfogása, a nevelő célú kézügyességi foglalkozás megjelenése nem volt ezzel ellentétes, felváltotta a korábbi felfogást egy biztosabb eredményt ígérő úttal. (16) Magyarországon az elsőkhöz képest (Franciaországban 1882-ben, Norvégiában 1893-ban vezették be a népiskolai kézügyesség oktatást) 10-20 év lemaradással, de a többi európai állammal párhuzamosan fejlődött a kézimunkaoktatás.

A tanítóképzés gyorsan fejlődött és ezen belül a technikai nevelés bámulatos – a korabeli Európában is az élvonalba tartozó – pályát futott be. Már a század első évtizedeiben megjelent a kézimunkatanítás, 1877-ben kötelezővé teszik az állami képezdékben és 1896-tól minden intézményben kötelezővé vált a nevelő

kézügyességi oktatás. Ha hozzávesszük a korabeli továbbképzéseket (kiemelkedők voltak a fővárosi szemináriumok), akkor semmi kétségünk nem lehet a tanítók felkészültségéről.

A hazai gyakorlatot és elméletet gazdagították a korabeli külföldi eredmények. A jól fizetett, nyelveket beszélő tanítóképzési tanférfiak követték a nemzetközi szakirodalmat; néhányan közülük állami, városi és egyesületi ösztöndíjjakkal külföldi tanulmányutakat tettek. Az élenjáró skandináv és sok jó eredményt felmutató német munkaoktatás tapasztalatait józanul építették be saját tanítási gyakorlatukba.

A tanítóképzőkben folyó szellemi élet, valamint az országban elterjedt gyakorlatot feltáró és közreadó szakfelügyelők révén az elmélet és a tanítási gyakorlat egymást gazdagító egysége jött létre. A hazai tapasztalatokról a szaklapokban, önálló kiadványokban, valamint felolvasó esteken számoltak be az élenjáró tanítók, tanárok. Az egyre sokasodó szakmai egyletek, alapítványok szintén hozzájárultak a fejlődéshez.

Az 1905-ös Népiszkolai tanterv

A tanterv a kézimunka mellett immár nemcsak ajánlott művészeti tantárgyként, hanem kötelezően írja elő a rajz tanítását heti 1, a felsőbb években 1,5-2 órában. A kézimunka tanításában a fiúk munkája a lányok számára is kötelező, a famunkák kivételével. A tanterv ezért külön tárgyalja a fiú-kézimunkát és a női-kézimunkát. A tanítási időt a Közoktatási Tanács az 1-2. osztályban heti 1, a 3-4.-ben heti 2, 5-6.-ban heti 3 órában javasolja meghatározni. A tanterv ennek alapján a tanítói létszámtól függően rendeli el az órák számát.

A kézimunka-oktatás tanterve (1905)

Cél

„A kézimunka-tanítás célja, hogy a tanulók cselekvő képességét és hajlamait természetszerűleg fejlesszük s munkássághoz szoktatva, munkában ügyessékké téve őket, a munkát megszerettessük és megbecsültessük velük. Evégből megtanítjuk a gyermeket mérő-eszközzel, szerszámmal bánni, a térben plasztikailag szerkeszteni, alakítani s arra való anyagokból az iskolai és a gyakorlati életbe vágó tárgyakat készíteni.”

Módszer

1. A munka tárgyai a gyerek érdeklődési köréhez közel álló játékok, házi eszközök, iskolai és gazdasági eszközök és a természet formái.
  2. A munkát együtt végzik a tanulók, csoportban.
  3. Az egyszerűtől halad a munka az összetett felé.
  4. Nyújtson szemléleti alapot a többi tantárgy számára a környezet tárgyait megmintázásával, elkészítésével.
  5. A mértani testek készítését a természet geometrikus alakzataiból kiindulva vezessük be.
  6. Modellezük a földrajzi, természeti jelenségeket és eszközöket.
  7. A gyermek érdeklődését kövessük, valóságos tárgyat adjunk mintának és a tanító maga mutassa be a műveleteket.
  8. Egészséges testtartással dolgozzunk!
  9. A munkatárgyak csak példaképp vannak felsorolva, a helyi viszonyokhoz mérten módosíthatók. A plasztikai munkához mindig kapcsolódjon a távlati és a műszaki rajz.
  10. „Mivel a kézimunka tanítás súlypontja a reáltárgyak szemléleti és kísérleti anyagának megvalósításában van,” gondoskodni kell a tapasztalatokról.
  11. Műhely híján gondoskodni kell arról, hogy az osztályteremben is lehessen oktatni. A tanítás anyaga a papír, az agyag, a fa. Az eszközök a mintázófa, deszka, léc, olló, kés, simítócsont, valamint enyv és csiriz.
- A famunkához gyalupad (vagy iskolai változata) és sok szerszám, faféle kell.
12. A munkadarabot a tanév végén adjuk oda a tanulónak.

A tanítás anyagának részletezése

a) Vegyes anyagú bevezető munkák

Az otthoni és óvodai játékos szórakoztató kézimunkák folytatása, különösen népi gyermekjátékok elkészítése (például ostorfonás, gyufásdobozból és spulniból készített játékok, homokvár, koszorúkotés).

b) Agyagmintázás

- 1-2. osztályban például: golyók, golyófüzér, hurka, zsemle, percc, gyümölcsök, termések stb.
3. osztályban például: kockakő, téglá, pogácsa, ház, mértani testek stb.
4. osztályban például: természeti motívumok (levelek), csillagforma, relief.
- 5-6. osztályban természetű formálás, például: edények, virágok, forgástestek stb.

A munkák kiegészítők és színezendők, ha lehet.

c) Papiros-munkák

- 1-3. osztályban szöveg, hajtogatás, kivágás, kapcsolás, például: forgó, legyező, sőtartó, csákok, csónak stb. készítés.

4-6. osztályban kartonmunkák (vágás, nyervezés, vászonborítás, könyvfűzés), például: órarend, palatábla, fűdeles doboz, mappa, könyvkötés. Természettani eszközök: fonálfonó, sötétkamra stb.

d) Famunkák

4. osztályban használatos szerszámok (fűrész, kalapács, harapófogó, modellezőkés), anyagok (fenyő,

hárs, nyír) és munkadarabok, például: lábtörő rács, zsámoly, láda, virágkaró, kalapácsnyél, fakard, sárkánykeret stb.

5. osztályban (gyaluval és fűrővel) csavarozott szerkezetek, például: rácsos ruhafogas, ültetőfa, könyvvállvány, baltanyél stb.

6. osztályban a fakötések tanulásához készítet tárgyak, például: reszelő kaloda, tálca, húsvágó deszka, karácsonyfa láb, gereblye. Természetrizai eszközök: egyszerű gépek, kémcsőállvány, bodzafa puska.

Megszületett tehát az egész ország összes népiskolájára nézve kötelező kézimunka tanterv, mely felfogását tekintve egyértelműen nevelő célú. A tanterv a népiskola egész tartamára (6-12 éves korig) kiterjed.

Ha összehasonlítjuk a tantervet Suppan Vilmos 1886-os máig helytálló kritériumaival, akkor azt látjuk, hogy azoknak nagyjából megfelel. Fejleszti a kezűgyességet, egészséges, rendre, tisztaságra – és ha nem is mondja ki, de a szépségre – nevel. Módszerét tekintve gyakorlatias, a szemléltetést követi a munka. A gyermek érdeklődésének figyelembevételét hangsúlyozza, jóllehet még nem tud a kor felfogásától szabadulni és talán nem minden gyereknek olyan nagy öröm egy-egy mértani test elkészítése kartonból... Az anyagok, eszközök, műveletek, munkadarabok megválasztása jó.

Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a Suppan által oly jól rendszerbe szedett anyagfelelések közül hol maradtak a „vonalszerű” anyagok, a fonal, drót, vessző, pálcika. Ide kívánczik *Láng Mihály*, az eperjesi állami tanítóképző intézet igazgatója, jó szemű gyakorló pedagógus és lelkes hazafi kritikája is 1900-ból: „A tisztán fából és papírból dolgozó slőjdisták rászoktathatják a gyermekeket a különböző mértani idomoknak és testeknek ügyes és izléses elkészítésére, de munkájukkal nem pótolhatják a több száz és százféle anyag feldolgozását.” (17) A másik nagy kérdés a famunkák fejezete, ugyanis nincs műhely, nincs szerszám és nincs anyag. A famunka szerepeltetése abból az illúzióból táplálkozik, hogy ez a minden szempontból kívánatos tananyag csak szerepeljen a tantervben és majd

néhány év múlva meglesznek a feltételei is. Mint tudjuk, erre mind a mai napig nem került sor, bár volt egy rövid reményteli időszak a hatvanas-hetvenes években.

Az elmarasztaló megjegyzésekkel együtt is megállapítható, hogy összességében a kor színvonalán álló, a hazai viszonyoknak megfelelő, az adott helyzetben a kézimunka oktatásában rejlő képzési lehetőségeknek teret adó kitűnő tanterv született, amely lerakta a következő negyven év kézimunka-oktatásának az alapjait.

Az 1905-ös tanterv kézimunka tantárgya mérföldkő a hazai munkaoktatás történetében. Hiányosságaival együtt korszerűnek mondható és elvitathatatlan érdeme, hogy napjainkig megalapozta az elemi iskolai kézimunkatanítást.

Jegyzet

- (1) Tanterv a népiskola számára az 1868. XXXVII. t.c.z. értelmében. Magy. Kir. Vallás és Közoktatási Minisztérium, Ráth Mór könyvkiadója, Buda, 1869.
- (2) PUKÁNSZKY Béla és NÉMETH András: *Neveléstudománytörténet*. Nemzeti tankönyvkiadó, Bp, 1995. 477. old.
- (3) VÁRADY SZABÓ János: *Pestalozzi elemi tanításmódjának rövid vázlatja*. 1810.
- (4) BORI István: *A magyar szakoktatás története*. Munka és Iskola, Bp, 1961.
- (5) SZTERÉNYI József: *A háziipari és kézügyesség oktatás Magyarországon*. Lampel Róbert, Bp, 1896.
- (6) SEBESZTHA Károly: *Még néhány szó a tanítóképzésdei önképzőkörökről és kézipari műhelyekről*. In: Néptanítók Lapja, 1875. 173. old. BÁRÁNY J. Gyula: *A csurgói kézimunka osztály*. Néptanítók Lapja. 1875. 227. old.
- (7) SZTERÉNYI József i.m. 23. old.
- (8) SUPPAN Vilmos: *Képek a munkaoktatás történetéből*. Néptanítók Lapja, 1884. 169., 181., 185., 195., 227., 243., 269. old.
- (9) OREL Géza: *A szőlőj. A műhelynevelés ténnyelése a iskolákban*. Bp, 1933.
- (10) KAPOSY István: *Az elemi népiskolai tanítás középpontja*. Néptanítók Lapja, 1884. január, 26. old.
- (11) SCHÖN Bernát: *A népiskolai tanítás középpontja*. Néptanítók Lapja, 1884. február 16. 97. old.
- (12) SUPPAN Vilmos: *A kézügyesség oktatás czélja, anyaga és módszere a népiskolában*. Néptanítók Lapja, 1886. 211., 226., 251. old.
- (13) ZIGÁNY Zoltán: *A népiskolai kézügyesség oktatásról*. Néptanítók Lapja, 1898. 433., 441., 449., 457. old.
- (14) *Az elemi népiskolai tanítás terve, a hozzávaló útmutatások és a tanítás anyagának felosztása Budapest székesfőváros elemi népiskolái számára*. Bp, 1904.

(15) *Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára.* Bp, 1905.

(16) SZTERÉNYI József: i. m.

(17) LÁNG Mihály: *A munkaszeretetre való nevelés*

módja. (3-12 éves magyar gyermekek kézi-munkáinak gyűjteménye.) Bp, 1900. 47. old.

Gaul Emil

Egy „íz-ig-vér-ig normális regény”

Závada Pál 'Jadviga párnája' c. regénye az 1997-es év könyvszenzációi közé tartozott mind a közönség, mind a kritika körében. A sikersorozat azóta is tart: a regényből rádiójáték készült, a Nők Lapja folytatásokban közölte a regényt, és az idei Magyar Filmszemle bemutatta a könyv filmváltozatát is. Eközben a regény maga már sokadik kiadásánál tart, és lassan helyet kap a középiskolai irodalomoktatásban is. Hogyan fogadta a kritika a 'Jadviga párnája'-t, hogyan magyarázta ezt a – magyarországi viszonyok közt – páratlan sikert? A regény milyen aspektusait emelik ki a megjelent kritikák?

Az első gesztus az elámulásé, talán az öröme is: hogy lehet az, hogy most, a kilencvenes évek második felében egy magyar író föllép egy regénnyel, amely nemcsak „igazi” alakokat, „hűs-vér” szereplőket tartalmaz, hanem ráadásul történelmi és szociológiai háttérrel is, sőt családrégény? A művet elsőként *Balassa Péter* üdvözli: „jól (...) olvasható, izgalmas és vonzó, széles és mély sodrású, igazi regény”-nek (1) nevezi a „Jadviga párnája”-t; „modern realizmus”-t említ vele kapcsolatban. (2) A legtöbben részletesen elemzik a „modern”, illetve „posztmodern” elemeket a szövegben. Talán *Alexa Károly* írta az egyetlen kritikát (3), amely ezeket egyáltalán nem veszi figyelembe. Számára a „Jadviga párnája” a hagyományos regény diadalát jelenti, amely iránti bizonyos várakozást

(...) még a legiszaposabb lelkű [sic!] posztmodern műbíráló sem tagadhat le magányos, őszinte pillanataiban: jó lenne már egy íz-ig-vér-ig normális regény, lehetne kicsit hosszú, kicsit lassúdad, legyenek benne emberek, kinyilvánított érzelmeikkel, szép és televényes viszonyaikkal, legyen a háttérben (az se baj, ha olykor-olykor „be is gyűrűzik”) a történelem, legyenek tárgyak és tájak, berendezett szobák és utazások (...), legyen mértékkel valaminő egzotikum is, és ó, minél kevésbé legyen jelen a szerző a maga „grammatizáló” nyavalygásaival, mint „konstituáló tényező”... (4)

Erre az álláspontra *Angyalosi Gergely* válaszol közvetlenül a Holmiban megjelent cikkében. (5) Ő *Alexa Károly* kifejezéseinek („iszapos lelkű”, „nyavalygás”) elutasítása mellett szakmai szinten is erőteljesen szembehelyezkedik „azok(kal) a hangok(kal), amelyek valamiféle modernizált »lélektani realizmus« megtestesítőjeként javasolták befogadni Závada regényét, olyanként tehát, amelyen nem hagyott volna nyomot a hetvenes-nyolcvanas évek magyar prózájának sokat emlegetett, több lépcsőben regisztrált »paradigma-váltása«, sőt szembeállítható azzal”. (6) *Angyalosi* hangsúlyozza, hogy a regény igenis erőteljesen táplálkozik ebből a posztmodern „szövegirodalomból” és fölhívja a figyelmet a nyelvi rétegek sokféleségére, egymáshoz kapcsolódására, a regény bonyolult szerkesztésmódjára. Véleménye szerint „a hazai regényfogyasztók zömének meglehetősen igényes az ízlése”, mivel képesek egy ilyen sokrétű (bár első látásra „hagyományosnak” tűnő) regény befogadására, amely szerinte „semmiképpen sem nevezhető egyszerű olvasmánynak”. (7) Állítása alátámasztására Závada Pált idézi, aki hasonlóképpen nyilatkozik a Népszabadságban:

Én ehhez az írás általi „nyelv-műveléshez” nem

kis részben abból az úgynevezett „szövegirodalomból” szereztem be sok tanulnivalót és bátorítást, amelyre némely kritikusok manapság egyre fanyalgóbban tekintenek – az ilyenfajta kísérletekkel szemben is, mint az enyém. Pedig végül is már nekem is az lett a legfontosabb, hogy mire megyek a nyelvvel – látva, hogy mire képesek általa mások. (8)

Kovács Eszter az 1999-es JAK Irodalmi Napok kapcsán írt egy tanulmányt (9), amely a szövegnek ezt a kettősségét vizsgálja: az a tény, hogy a regény jól olvasható, az olvasó azonosulhat a szereplőkkel ill. érzelmei lehetnek irántuk, véleménye szerint a hagyományos (az ő kifejezésével: „klasszikus”) regények sajátja, másrészt azonban a mindentudó elbeszélő hiánya, a hármás, összefonódó narráció, a sokféle interpretációs lehetőség (mi is történt valójában?) inkább az ún. „szövegirodalom” (a „modern regény”) jellemzője. Kovács Eszter ebben látja a mű sikerének okát mind szakmai, mind üzleti téren: a könyv sokrétűsége, nyitottsága véleménye szerint elsősorban a kritikára, a fentebb említett „klasszikus” jegyek a széles közönségre voltak hatással.

Radnóti Sándor is föl hívja a figyelmet az Irodalmi kvartettben (10) arra, hogy „az emberek megint azt akarják, hogy az író manipulálja őket.” (11) Ő üdvözli, hogy ez a regény megfelel ennek az igénynek, mivel „az irodalom visszatalált (...) ahhoz a lehetőséghez, hogy mint olvasó foglya leszek, foglya lehetek egy műnek”. (12) A kritikai recepcióban végül is a regény „keverék”-jellegének a hangsúlyozása marad az irányadó. Sükösd Mihály is – bár „telivér regénynek” nevezi a Jadviga párnáját – megállapítja Mozgó Világ-beli cikkében: a könyv „az úgynevezett hagyományos és az úgynevezett modern regény átgondolt és sikeres vegyülete, 400 könyvoldalon”. (13)

Előképek

Mások konkrét kapcsolódási pontokat keresnek egyes művekkel, melyek rendkívül sokfélék; itt csak néhányat emelnék ki. Károlyi Csaba Jelenkor-beli kritikája (14), ugyanúgy, mint Zsilka Tibor Alföld-beli

cikke (15) említi Umberto Eco, Gabriel García Márquez és Salman Rushdie regényeit mint olyan posztmodernnek tekintett műveket, amelyekben mégis megtalálható a „regényes cselekményesség” és a „nagyepikai tejség”. (16) Ezzel szeretnék aláhúzni, hogy ma már ezek az elemek és a posztmodern korántsem állnak ellentétben egymással, csak ez még nem jutott igazán el a magyar irodalmi köztudatba. Károlyi nagy részletességgel fejti ki ezeken a tipológiai hasonlóságokon kívül a párhuzamokat Nádas Péter „Emlékiratok könyve” című regényével, a szerkezet (több szerző által írt kéziratok), a cselekményvezetés (szerelmi háromszögek, a homoszexualitás motívuma), a motivikus munka (mitologikus figurák, műalkotások mint értelmezési lehetőségek, az idegen nyelvi közeg megidézése) és a problematika (a szülők vétkeinek megismétlése, a család kihatalása, az apaság kérdése) (17) szintjén. Ő is említi Németh László „Iszony” című regényét, akárcsak Földes Anna (18) és Alexa Károly, aki még többek között Gárdonyi Gézát („A láthatatlan ember”, Ábel és Eszter) és Füst Milánt („Feleségem története”) is az elődök sorába állítja. (19) Az „Iszony”-t Sükösd Mihály is összehasonlítja a „Jadviga párnája”-val, de mindjárt ki is emeli Jadviga és Kárász Nelli különbözőségét, mondván: „Jadviga nem eleve frigid alkat, mint Kárász Nelli az Iszonyban”. (20) Balassa Pétert Jadviga éppen abban emlékezteti Kárász Nellire, „hogy semmiben sem hasonlít reá”. (21)

Nemzetiségi és szociográfiai háttér

Angyalosi Gergely következőképpen sorolja föl a regény jellegzetességeit, és egyben sikerének okait:

A „Jadviga párnája” siker lett, mert 1. családregény, amire a posztmodern sivatagában kivörösödött szemmel és kiszáradt torokkal kóválygó olvasó oly régen várt; 2. „hús-vér” szereplőket mozgat (...); 3. sokrétű, sok szinten érvényesülő erotikája van (...); 4. kielégíti a napjainkban mind erőteljesebbé váló történelmi érdeklődést, amely leginkább a század s benne a magyarság sorsát eldöntő eseményekre irányul; fűszerezi mindezt némi etnikai-tájjellegi egzotikummal (gyakorlatilag talán először nyílik

lehetőségünk arra, hogy egy magyar regényben valamelyik hazai nemzetiség nézőpontjából vegyük szemügyre a magyar világot) (...). (22)

Alexa Károly még erőteljesebben emeli ki a különbözőést a magyar irodalom hagyományaitól: Trianon előtt a nemzetiségek „nem voltak »államalkotó« tényezők (...), a – békésen asszimiláló – magyarság irodalmának figyelmét sem von(hat)ták magukra”, míg „Trianon után (...) már a mi irodalmunktól nem volt nagyon elvárható, hogy esetleges Szent István-i vagy monar-chikus nosztalgiákkal éppen a nemzetiségek fajtaszépségeit (sic!) zengje”. (23) Ő Závada regényét az úgynevezett regionalizmus magyar hagyományai, egy bizonyos tájegység irodalmába illeszti bele (*Mikszáthot, Tömörkényt, Eötvös Károlyt* említi példaként), bár megjegyzi, hogy a békési szlovákság ilyen részletes ábrázolása akkor is egyedi irodalmunkban.

Zsilka Tibor a regény etnikai vetületének előképét ezzel szemben nem a magyar hagyományban, hanem a posztmodern próza egyik irányában, a „kulturális identitásra épülő” prózában és részben a posztmodern történelmi prózában véli megtalálni. Kifejti, hogy ez a történelmi próza a „hivatalos történelmi tudatot” próbálja „ironizálni és parodizálni”, és egy új, másfajta történelemkép érdekében fölvonultatja „a legyőzöttek, a kirekesztettek, a marginális helyzetet betöltők” szemszögét. (24) Zsilka szerint ebbe a vonulatba illeszkedik be a „Jadviga párnája” is, amely – az ő kifejezésével – egy „hibrid vagy basztard” kultúrát (25) ábrázol, sőt maga is „basztarddá” válik. Ez az ő felfogásában azt jelenti, hogy a szerző többféle kultúrát/nyelvet szerepeltet regényében, úgy, hogy ez nyelvi szinten is megjelenik, tehát a szerző „kombinál” két vagy több nyelvet.

Mások, mint *Bombitz Attila* a Tiszatájban (26) vagy Sükösd Mihály, inkább kiemelik a regény pontos szociológiai-szociográfiai megalapozását, és ezzel kapcsolatban utalnak Závada Pál szociológusi múltjára is. Bombitz Attila részletesen ki is bontja – egyetlenként – Závada írói pá-

lyájának fejlődését a szociográfiától a regényig, ezt a vonalat így foglalván össze: „A ‚Kulákprés’ (1986) tiszta szociográfia, kissé irodalmiasítva, a ‚Mielőtt elsötétül’ (1986) lebeg valóság és fikció még meg nem valósult köztet tartományában, a ‚Jadviga párnája’ tiszta irodalom, álszociografikus ihlettel”. (27) Sükösd Mihály viszont inkább a regény „anyaggazdagsága”, a néprajzi részletek nyűgözik le. A könyvbe több helyen is beépülő gazdasági feljegyzések, listák viszont kritikát is kapnak Angyalosi Gergelytől az Irodalmi kvartettben: ő ilyen mennyiségben értelmetlennek, unalmasnak tartja őket. *Bán Zoltán András* szerint viszont hitelességük legitimálja létüket a szövegben. (28)

Nyelvi rétegek

A regény bonyolult, többrétegű szerkezete és az ehhez kapcsolódó nyelvi sokféleség élénk visszhangot váltott ki a kritika körében. Angyalosi Gergely a Holmiban ugyan megállapítja, hogy „ezek a regényt alkotó »naplók« igazából csak utalnak a naplóírás műfaji hagyományára”, mivel „soha senki nem írt és nem is fog ilyen naplókat írni”. (29) Kimutatja a különféle korabeli nyelvi rétegek jelenlétét a szövegben, melyben különösen domináns „a délkelet-magyarországi szlovák, illetőleg szlovák-magyar nyelv, amely a regényben szereplő három generációból az első kettő számára feltétlenül az anyanyelv szerepét játssza”. (30) Fontos a szlovák-magyar nyelv többgenerációs fejlődése a szövegben, erre többen is felfigyeltek. Sükösd Mihály szerint „ez a kevert – mondhatnánk multikulturális – nyelv is a regény eredményei közé tartozik”. (31) Zsilka Tibor a nyelvtudás fokozatos elvesztését a generációk során „egy kis etnikai csoport, a dél-magyarországi szlovákság fokozatos pusztulás” szimptomájának tartja, s ez „pars pro toto értelemben (...) magában foglalja a közép-európai ember életterének fokozatos beszűkülését is, fokozatos korcsozódását, amely egyrészt az I. világháború utáni változások következménye, másrészt a totalitárius rendszerek bom-

lasztó hatásának eredménye”. (32) Ő a regény „archaikus ízű, vagy inkább archaizált” nyelvi megformálását „az autentikus életérzés, a »feel«” kifejeződésének tartja. (33) Bombitz Attila a három beszélőt egyenesen három különálló nyelvi episztémé megtestesülésének látja, sőt, számára „az egyes szám első személyű megszólalások – látható ez az egymásra történő ráírásban és másként történő interpretálásban –, téves, majdhogynem hamis képet adnak a beszélőkről”. Szerinte a főszereplők szinte föloldódnak nyelvi megszólalásaikban, személyiségük „nehezen mozaikolható ki”. (34)

Másoknál ez az interpretációs probléma inkább csak tartalmi szinten jelentkezik, a szereplők jelleméről pontos – bár olykor ellentmondó – véleményük van. Ez még a nyelvi jellemzésre is kiterjed: *Báthori Csaba* a *Jelenkorban* (35) például Ondris stílusát „könnyed mozdulattal naivvá meszterkedett, (...) nyelvtanilag billenékeny, (...) vakon erjedő, nem vékony szókészletű nyelv”-nek tartja, amely „helyel-közzel hallatlan intenzitást ér el (...), csak éppen az irodalmias szóemelés gőze hiányzik belőle. (...) Olyan talapzat, amelyről hiányzik a szobor.” *Jadviga* beleírásainak stílusát viszont „dísztelen”-nek(!), „simá”-nak nevezi, említi a szöveg „hűttött”-ségét, „fojtott csönd”-jét, és a „mondatszerkezet szikárságá”-ról beszél. (36) *Sükösd Mihály* szerint ellenben „a három naplószerző ugyanannak a nyelvnek (!) három változatában fejezi ki magát”. (37) Míg ezek a vélemények számomra erősen megkérdőjelezhetőek – *Jadviga* (*Károlyi Csaba* kifejezésével) „cirkalmasan felstilizált” nyelvezete aligha nevezhető „dísztelennek”, a nyelvezeti különbség a különféle beszélők, különösen *Misu* és szülei között meg rendkívül feltűnő –, addig mások tesznek néhány érdekes megfigyelést. Az Irodalmi kvartett részvevői például *Ondris*sal kapcsolatban felfigyelnek arra, hogy mekkora a különbség a figura saját naplójában használt nyelvezete és irodalmilag rendkívül alacsony szintű háborús „novellája” (129-132. old.) között. *Radnóti Sándor* a ezt következőképpen magyarázza:

Nos, ez a nagygazda hihetetlen verbális készségekkel és képességekkel rendelkezik, és naplójában saját sorsáról, valamint a szörnyű, szerelmi és szexuális szenvedélyéről, ami reménytelenül a feleségéhez köti, tud beszélni. De amikor ezt át akarja váltani irodalommá, akkor viszont jóval alacsonyabb szintre kerül a stílusa. Tehát amikor a saját történetéből vagy történetfoszlányaiból irodalmi művet akar csinálni, amelyet egyébként be is küld a Valami és vidéke c. megyei laphoz, akkor szükségképpen kerül jóval alacsonyabb szintre az írói képessége. (38)

Bán Zoltán András a nyelvet – akárcsak *Bombitz Attila* – a szereplők jellemzési eszközének is érzi, ő viszont (*Bombitz*-cal ellentétben) a kialakult képet teljesen azonosítja a szereplők „valódi” jellemével. *Jadvigáról* szólva elmondja, hogy „(a)z állandó szóvirágok, a túlbujánczó ömlengések, a félelmetes magyarázkodások *Jadviga* szövegében iszonyatos, rémes személyiségképet vázolnak fel a regény végére”. (39) *Misu* nyelvezete még inkább „jellemző erejűnek” hat: *Bombitz* a „a végső romlás, pusztulás és lecsupaszodás nyelv(ének)” tartja, *Bán Zoltán András* a regény utolsó szavát („macisajt”) „teljes leépülés”-nek nevezi. Hogy ez mennyire tűnik autentikusnak a fikció szempontjából (különösen a szülők nyelvezetével összevetve), az vita tárgya. *Károlyi Csaba* például nehezményezi, hogy *Misu* beleírásai nyelvileg „túlásagosan is elkülönül(nek)”: „(...) míg a szülők hol finoman kimunkált, hol cirkalmasan felstilizált szecessziós nyelvet használnak, *Ondris* vadabbat, *Jadviga* kimódoltabbat, addig *Misu* szövege inkább szerencsétlenül mint sikeresen rottott mai köznyelven íródott, paródiaszerű, mintha *Parti Nagy Lajos* írta volna.” (40) *Balassa Péter* szerint is a „macisajt” után „talán egy 1987 utáni *Parti Nagy*-szövegvilág folytatódhatna, azaz kezdődhetne újra”. (41)

A nyelv hitelességének kérdése eleve elég jelentős a kritikákban. *Földes Anna* (42) például úgy érzi, hogy a felhasznált nyelvezet nem azoké a személyeké, akik beszélnek, tehát nem autentikus, hanem „írói rangra emelt nyelv”. Ezt fejezi ki *Németh Gábor* is az Irodalmi kvartettben,

mikor megjegyzi, hogy „(Ondris) naplójának) szövege (...) profi író t sejtet”. (43) Tehát a nyelv bizonyos pontokon mintha a szöveg korlátjává válna, az olvasó néhol megkérdőjelezi az autenticitást, amit pedig ez a nyelvzet – úgy tűnik – megpróbál elérni. *Orsós László Jakab* ÉS-beli cikkében (44) kifejtett álláspontja szerint egyébként ez a regény fő problémája: a „nyelvi bravúr” sokszor „maga alá temeti” az érzelmeket; a „nagyregény érzelmi energiái (...) nem képesek átcsapni a nyelvi gátakon”.

Szerkezet, szerkesztettség

„Egy debil, féldebil alak összeszerkeszt egy ilyen bámulatosan következetes könyvet” (45), mondja Bán Zoltán András, és ezzel felteszi a szöveg (fiktív) létrejöttének alapkérdését: miként „állítódott össze” ez a „-napló-” (ahogy a regény alcíme mondja), hol fedezhetők fel a megszerkesztettség jelei, miképpen változtatja meg Misu a szöveg eredeti szerkezetét, felépítését? Radnóti Sándor föl is hívja a figyelmet a fikció „zártágára” ebben a regényben: mégpedig, hogy „az író nem lép be a könyvbe”, az időben utolsó naplóíró rendez el a jegyzeteket. Balassa Péter szerint a szöveg amúgy is játék a szerkesztéssel, az autenticitással, a fordítással, a ferdtéssel, a hamisítással. (46) Ezt a folytonos interpretációs bizonytalanságot Károlyi Csaba fejezi ki a legtömörebben: „Mivel itt csak a szereplők szólnak meg, minden leírt szó megkérdőjelezhető.” (47) A regény végére sem tudjuk meg a teljes igazságot, a szereplők elhallgatnak dolgokat, sőt, valószínűleg itt-ott hazudnak is. Károlyi példának kiemel egy vallomásszerű részt, amelyben Jadviga Winkler Francival való kapcsolatát taglalja (241-242. old.). De a kritikus megjegyzi: „Kérdés persze, hogy nem hallgat-e el semmit és mindenben igazat állít-e.” Erre utal szerinte, hogy Jadviga itt negyvenkilenc évesnek mondja magát, noha Misu lábjegyzete szerint ekkor „az 50-et már betöltötte”. Károlyi szerint többek között ez is jelzi: Jadviga „kicsike női öncsalás(a)” nagyob-

bakat is sugall. (48) Mint Károlyi fölhívja rá a figyelmet, Misu „meglehetősen önkényesen” állítja össze a végleges szöveget, „hiszen megbontja a két szövegtest (tehát Ondris naplójának és Jadviga beleírásainak) egységét”. (49) Károlyi emeli ki azt a mozzanatot is, mikor Winkler Franci levelében Jadvigát „egy női szörnyetegnek” nevezi, amit „Jadviga nyilván ösztönösen áthuzigál”. Ezt ő „az egyetlen eset”-nek tartja, „mikor a napló eredeti szövegének megváltoztatása a szemünk elé kerül”. (50) Ami nem teljesen igaz, hiszen Misu is olykor-olykor megpróbál kihúzni részeket (különösen olyanokat, ahol Ondris önkielégítésről ír, például a 76. oldalon), de aztán mégis benne hagyja. Persze, ha egyáltalán ő az, aki benthagyja ezeket a részeket... Mivel Misu meghal, mielőtt teleírta volna az egész naplót, ő nem lehet azonos az azt megjelentető személlyel. Ezt a fikción kívüli, az egész könyvet kiadó személyt, az „idemásolót” viszont kizárólag Balassa Péter említi, és ő is csak általánosságban, nem konkrét szükségyszerűségként. (51) Míg ez a „legutolsó szerző” elsikkad, addig a könyvben (talán) megjelenő „valódira” többen is figyelmesek lesznek. Bán Zoltán András és Bombitz Attila ugyanis Závada-önarcképnek tartják a könyv végén fellépő fiatalembert, aki „homályos szaglászási céllal” jött (435. old.). Viszont ez a figura nem lép be közvetlenül a fikcióba, csak kívülről tekint be; Bombitz Attila említi is ennek kapcsán *Kosztolányi* hasonló gesztusát az „Édes Anna” végén. (52)

Az Osztatni család „pusztulása”

Radnóti Sándor szerint is „ez a családregény pusztulástörténet”. Így foglalja össze a család fejlődésének vonalát:

Mindenki nagyon problematikus személy, de Osztatni András apjának figurája még sokkal egészségesebb ember, mint a főhős, Osztatni András vagy Jadviga, akiből valóban szörnyeteket, illetve félembereket csinál a szenvedély. Miso pedig, a harmadik generáció tagja, már tökéletesen bamba alak, szellemi fogyatékos úgyszólván. (53)

Angyalosi Gergely viszont közbeveti,

hogya a regény a klasszikus mintának ellent is mond, hiszen az első generáció is „borzadály”, különösen Mamovka figurája. (54) Később ezt a Holmiban részletebben is kifejti: a „sikeres self-made-man”, Osztatni György, „mintegy korai halálával fizet azért, hogy érdekházasságot kötött, előtte azonban incesztusgyanus viszonyba keveredik fogadott lányával, Jadvigával, továbbá végrendeletében aláaknázza a családi birtok anyagi egységét”. (55) Angyalosi véleménye szerint Mamovka az egyik felelős a további történetekért, mégpedig azért, hogy Ondris (ilyen anyával a háttérben) egyszerre vágyik egy „örökkön adakozó asszonyságra” és a titokra, a birtokolhatatlanságra is. Ezek az ellentmondó vágyak így maguk generálják Ondris boldogtalanságát Angyalosi szerint. Mégsem lát végzetszerűséget a cselekmény menetében, semmi sem mutat arra, hogy ennek így kell történnie, „hacsak a szereplők karakterében rejlt említett megoldatlanságokat” nem értelmezzük úgy. (56) Szerinte elsősorban a tanulság hiánya különbözteti meg a „Jadviga párnájá”-t a hagyományos családregénytől: „Mindez egyszerűen csak megtörtént a közönyös ég alatt, sugallja az író, valahol Magyarországon.” (57)

Ennek teljesen ellentmond Bombitz Attila, aki az Osztatni család történetét egyenesen a görög mitológia családtörténeteivel állítja párhuzamba. Számára az „eredendő bűn” a vérfertőzés, amely „által öröklődő átok szála a családra, míg annak utolsó maradéka is ki nem hal”. (58) Báthori Csaba – ha csak finoman is – egyenesen párhuzamot von Ondris egyéni szenvedéstörténete és Jézus Krisztus szenvedései között. (59) Károlyi Csaba ezzel ellentétben a történet tragikumát sokkal személyesebb területen, a kommunikációképtelenségben találja meg:

Mindkettő képtelen a másikhoz, a másikig eljuttatni a jelzéseit, amikből az megérthetné őt. Az egymásnak szánt szavakat nem egymásnak mondják el, azokat csak a napló lapjai őrzik. Mondataik nem jókor fogalmazódtak meg és nem jó helyre kerültek. A kései közvetítő – korcs Hermészként – hiába rakosgatja a lapo-

kat. Nem tud jót tenni semmit. Még megérteni sem tud semmit. Vagy nem is lehet megérteni egyik felet sem? A vak végzet munkál itt? Nincs kiút és nincs magyarázat sem a szülők dilemmájára, melyet az utókorra hagytak? (60)

Károlynál a végzet említése inkább már csak retorikai szófordulatnak tűnik, az igazi végzet a szereplők személyiségében rejlik (akárcsak Angyalosi felfogásában). Alexa Károly végkövetkeztetése is hasonló: „A harmonikus emberi kapcsolatok lehetőségét, a kommunikációt illető radikális kételyből következik az, hogy az érzékenység kiszorít mindent a létből és a tudatból, ez válik minden személyiség uralkodó karaktervonásává. (...) Ezért néma mindenki ebben az oly sok beszédet ömlesztő regényben.” (61)

Szereplők

Jadviga

Kik tulajdonképpen ezek a figurák, hogyan lehet megítélni jellemüket, indítékukat? A regény – éppen többszólamúsága okán – erre nem kínál teljesen egyértelmű választ. Pont ezért érdekes a főszereplők rendkívül egységes megítélése a kritikákban, amely olykor csak bizonyos hangsúlyokban különbözik a különféle szerzőknél. Bombitz Attila szerint „az olvasó (...) együtt érezhet András férfibánatával, bele-szerethet Jadvigába és megmosolyoghatja vagy megsajnálhatja Misut”. Másrészt azért megállapítja, hogy „Jadviga nyelve a dionüszoszi mesterkedésektől elvakult, csapongó és megbízhatatlan, önmagának is ellentmondani képes, élethazugságaiban viszont (...) mesterien eligazodó nőiség” kifejeződése. (62) Ő az asszonyt „a magába olvasztó, magába nyelő mitológiai alak(ok)kal”, tehát egyfajta misztikus női princípiummal azonosítja. (63) Báthori Csaba Jadvigában „a bosszúvágyat szító, megalázást osztó, csökönységével mérhetetlen fájdalmat okozó érinthetlenség(et)” látja megtestesülni. (64) De vannak a figurának kevésbé misztikus értelmezései is. Bán Zoltán András Jadvigát például „az egyik legnagyobb mértékben meg-

írt giccsemler"-nek tartja a magyar irodalom történetében. (65) Angyalosi Gergely ezzel egyetért, bár Jadvigát „jóval felnöttebb figurának” tekinti, mint Ondrist, „amennyiben sokkal inkább tisztában van vágyainak minémiségével, mint a férfi; s amellett, ne feledjük, sötét titkok tudója is.” (66) Jadviga életében dominál a hazugság; „[b]onyolult alkat, használja az embereket, álságoskodni és tartósan hazudni is képes”, írja róla Sükösd Mihály. (67) Földes Anna tanúsít talán a legtöbb megértést a címszereplő iránt: bár eleinte érhetetlennek tűnik az asszony viselkedése, később „[meg]értjük (...), hogy (...) maga is az érzelme és a körülmények hálójában vergődő áldozat”. (68)

Misu

Érdekes Misu majdnem teljesen egységesen negatív megítélése. Jellemzők a vele kapcsolatban használt jelzők: „szellemi fogyatékos” (Alexa Károly, Radnóti Sándor, Angyalosi Gergely), „bamba alak” (Radnóti Sándor), „törpe” (Bán Zoltán András, Báthori Csaba), „életképtelen, félkegyelmű” (Bombitz Attila), „kicsit hibbant” (Angyalosi Gergely), „nyomorúságos, Caliban” (Sükösd Mihály). A figurát (talán a „nyelvi leépülés” miatt is) mintha senki sem venné komolyan, még Földes Anna mutatja a legtöbb empátiát iránta. Szerinte Misu élettörténete „egy sorsverte, kudarcok alakította, száználmas fickó szexuális és morális kudarcainak pátoztalan krónikája.” (69) Nekem személyesen nincs ennyire elítélő véleményem Misu szellemi képességeiről, kivéve talán a regény legvégét (az 1987-es bejegyzést). Bár ő messze nem olyan művelt és intelligens, mint szülei, egészen eddig a pontig szerintem nem nevezhető „hibbantnak”, talán még „bambának” is csak helylyel-közzel. Ezzel kapcsolatban föltűnt az Irodalmi kvartett egy megjegyzése, mely szerintem ebben az összefüggésben nem helyénvaló, és pont ebből a Misu-képből táplálkodik: „Németh Gábor: (...) Emlékeztek arra a bájos pillanatra, amikor azt írja a lábjegyzetelő Miso, hogy »nem tudom, kik lehetnek ezek a Gruberék, úgy

látszik, már elköltöztek«. Bán Zoltán András: Akik nyilvánvalóan zsidók.” (70) Ha az ember viszont megnézi ezt a részletet a szövegben (222. old.), kiviláglik, hogy Ondris egy már 1918-ban megtörtént pogrom kapcsán említi Gruber Mózes boltost, akit akkor összevert a csöcselék. Mivel Misu 1920-ban született, bőségesen lett volna ideje – hacsak Gruberék a pogrom nyomán tényleg el nem költöztek –, hogy még 1944 előtt megismerkedjen velük. Így az Irodalmi kvartett ironizálását ebben az esetben félremagyarázásnak érzem. (Sokkal helyesebb lett volna ebben az összefüggésben a 232. oldal említése, ahol Ondris keserűen ironizál a politikai helyzetben, Misu azonban mindent szó szerint fog fel, és nem érti nevelőapja kijelentéseit. Ilyen részek azonban csak nagyon ritkán fordulnak elő a szövegben.) Misu figurája minden gyarlósága ellenére is fontos (Angyalosi Gergely kifejezésével) „a veridikció szempontjából” (kiem. az eredetiben), mivel ő „gyakran »helyre teszi« a dolgokat, rávilágít a nála sokkalta intelligensebb, műveltebb szülők, különösképpen pedig Jadviga öncsalásaira, hazugságaira”. (71)

Figyelemreméltó módon kivétel nélkül mindenki Misut tartja a család utolsó sarjának, a „teljes leépülés” (Bán Zoltán András) megtestesítőjének, akivel az Osztatni família – neve jelentésének („utolsó”, „maradék”) beteljesüléseként – végül kihal. Pedig a regényben a család ezzel nem hal ki, hiszen Marcinak él egy fia, Jancsi, aki ráadásul az Osztatni család közvetlen leszármazottja, mivel Ondris a vér szerinti nagyapja. Ezt a figurát sajnos egy kritikus sem vette bele az értelmezésbe, pedig érdekes lenne, hogy a „családleépülési elemélet” hogyan változna ezáltal (vagy változna-e egyáltalán).

Ondris

Ondrissal szemben az alaphang általában a szimpátia, illetve a sajnálat; csak Angyalosi utal rá, hogy Ondris „maga is vétkes boldogtalanságában”, mivel a kritikus szerint asszonyával szemben a vágyai túl ellentmondóak. (72) Bombitz Attila az ő

figuráját (is) mítoszi magasságokba emeli (legalábbis egy gondolat erejéig): említi ugyanis, hogy míg Jadviga magát Daphné, Misu magát Hermész mítoszában találja meg, addig Ondris, az elhagyott férfiszerelmes azon kesereg, hogy neki nincs mítosza; Bombitz szerint azonban éppen ez a regény teremti majd meg ezt a bizonyos mítoszt. (73)

Winkler Franci

Winkler Franci alakjával – talán szövegbeli „megfoghatatlansága” miatt is – keveset foglalkoznak. Angyalosi „nímand”-nak nevezi Francit, akiben Jadvigát „az övéhez (tehát Jadvigához) hasonló tulajdonságok vonzzák: vagyis a lelkiismeretlenül önérvényesítő önzés, a bekebelezhetetlenség, a másik által való uralhatatlanság”. Sükösd Mihály szerint Winkler Franci Jadviga „élet(ének) nagy szerelme”; az asszony azért tagadja meg „amúgy kedvelt férjétől” a testét, mert „más férfiba szerelmes”. Bár ez valószínűleg lényegesen bonyolultabb dolog: véleményem szerint ugyanis Franci és Jadviga kapcsolatában az ellenállhatatlan szexuális vonzás egymás iránt jóval nagyobb szerepet játszik, mint akármilyen „szerelemnek” nevezhető érzelem. Ami Winkler Franci és Ondris kapcsolatát illeti: Károlyi a kamasz Franci és a gyermek Ondris közös önkielégítési jelenetét (368.-369. old.) „gyerekkori homoerotikus barátságának” értékeli, noha a szövegben semmiféle utalás sincs homoszexuális vágyakra, érzésekre, hiszen a leírás szerint Franci eközben is a nő nemiszervre gondol, és Ondris számára ez az élmény is inkább csak izgalmas érdekességnek számít. Jadviga és Irmus „furcsa, életre szóló viszonya” (Károlyi) viszont elég egyértelműen hordoz homoerotikus vonásokat, ezt Károlyi és Alexa is említik.

Történelmi háttér

A „titok” a könyv egyik fő hajtóereje, Alexa Károly szerint ezzel lesz az olvasó maga is „egy megismerési processzus részese (...)”; „a »további« naplóírók közé

keveredünk.” Ő említi azt is, hogy „a titok kifürkészésének számos változata (a spi-onkodás, a feljelentés, a követés, a leleskedés)” szerepel a regényben, s „a fürkésző alattomoság mindenkor »mentésé«: a kiderített igazság igazán a spion számára kockázatos”. (74) A besúgásmotívummal kapcsolódik ugyanis az Osztatni család a legerőteljesebben a történelmi háttérhez. Ehhez képest azonban éppen ennek a háttérnek a leírása a szöveg tetemes részét teszi ki, a közvetlen kapcsolódási pontokon túl is. Angyalosi Gergely szerint a politikai és történelmi szál „nem harmonizálható” a házassági/szerelmi történettel. Úgy gondolja, hogy ez a pontosan ábrázolt történelmi háttér „nehézkessé tette” a könyvet: „a monarchia világa a majdnem idillikus szabadság birodalmaként jelenik meg. Aztán jön az első elnyomás, a vörös terror, aztán az 1919 utáni terror, stb. stb., és utána a még szörnyűbb ötvenes évek világa. Ez közhelyes tanulságot sugall az egész pusztulásvonallal együtt.” (75) Holmi-beli cikkében ezt még egyszerűen kiemeli: „(...) a történelmi szál nem erősíti meg a családi vonulatban csak valamennyire mégiscsak munkáló fatalitást, ugyanakkor termékeny feszültségben sem áll azzal. Lényegében függetlenek egymástól; ha az Osztatni család boldog, életerős és vidám familia lett volna, a történelmi váltások ugyanígy elvégezték volna romboló munkájukat.” (76) Bombitz Attila véleménye is az, hogy – bár a történelem egyre nagyobb hatással van a szereplők életére (Ondris tudtán kívül konspirációs ügynök lesz, Marci meghal a háborúban, Misu besúgó lesz) – „ez a külső Idő (...) nem épül be szervesen a könyv egészébe, szinte külön, generális mozgató-elvként, jelzésszerűen mutatja fel önmaga leépítő hatását”. (77)

Párna

És – végezetül – mit kezdünk a „címszereplővel”, azzal a bizonyos párnával? Vele kapcsolatban Balassa Péter adott meg néhány fontos értelmezést: a párna egyrészt a vénuszdomb becézése, másrészt „a

könyv anyaga”, amelybe „beleíródik” a szöveg, „a legrejtettebb hely, ahol mindannyian, így vagy úgy, összegyülekezünk és szétválunk, s ami »valójában« írás”. (78) Károlyi Csaba még változatosabban fogalmaz: a párna követi végig Jadvigát (és családját) az életen, ezen hal meg Ondris és Jadviga, később Misu alszik rajta. A párna (akárcsak Balassánál) „megtartó, végső menedék, magának a naplónak – és így ennek a regénynek is – ez ad biztonságot”. A párna Jadviga abszolút tulajdona, „ha az ágy közös is, egymás párnáján csak vendégek lehetünk”, idézi Károlyi Jadvigát (150. old.). Egyben (a Balassa-féle vénuszdomb-metáforához hasonlóan) a párna a (női) test is, ahogy Ondris egy ízben a női testet „imazsámolyhoz” hasonlítja (180. old.). (79) Alexa Károly első-sorban a „tulajdon” jelentést emeli ki, a tulajdon megosztását pedig a házastársi „kommunió” szimbólumának tekinti. „Ugyanakkor ez a »párna« szolgálója is familiáris generációknak, tehát kiszolgáltatottja térnek és időnek”; itt megint szerepet kap a párna mint generációkat átívelő használati tárgy. (80) Angyalosi Gergely – a párna „tulajdon”, illetve „női test” értelmezéseiből kiindulva – az Ondris-Jadviga-kapcsolat „emlékéjének” tartja a párnát, amely „magától értetődően Jadvigáé és nem Ondrisé”, és amely az idők során az asszony „állandó helyettesítője” lesz a férj számára. Sőt, nemcsak az ő számára, hanem Winkler Franci számára is, aki „dúltabb pillanataiban (...) a vágyott nőt jelképező párnáját szagatja. Szegény Ondrisnak még ezen a pótlékon is osztotnia kell vele...”, jegyzi meg Angyalosi sajnálkozva. (81) Így válik Jadviga párnája a regény központi motívumává, a lejátszódó cselekmény összegzőjévé.

Jegyzet

- (1) BALASSA Péter: *Osztani, beleíródni*. ÉS, 1997. június 20., 15. old.
 (2) uo.
 (3) ALEXA Károly: *Magyar táj, tót ecsettel*. Kortárs, 1998/3, 105-112. old.
 (4) uo., 106. old.
 (5) ANGYALOSI Gergely: *Egy regényforma hatyúdala*. Holmi, 1998/6. sz., 869-873. old.

- (6) uo., 870. old.
 (7) uo., 869. old.
 (8) Népszabadság, 1998. február 21., idézi: ANGYALOSI, i. m. 870. old.
 (9) KOVÁCS Eszter: *Nekem már csak ilyen klasszikus ízlesem van. Závada Pál regényéről és az irodalmi siker természetéről*. Jelenkor, 2000/2. sz., 188-191. old.
 (10) *Irodalmi kvartett*. Závada Pál Jadviga párnája cí-mű könyvéről beszélget ANGYALOSI Gergely, BÁN Zoltán András, NÉMETH Gábor és RADNÓTI Sándor. Beszélő, 1997/8-9. sz., 172-178. old.
 (11) uo., 178. old.
 (12) uo., 178. old.
 (13) SÜKÖSD Mihály: *Regényíró a küszöbön*. Mozgó Világ, 1998/4. sz., 111-114. old.
 (14) KÁROLYI Csaba: *Életfogytiglan avagy „egy női szörnyeteg”? Jelenkor, 1998/3. sz., 343-348. old.*
 (15) ZSILKA Tibor: *Basztard kultúrtermék*. Alföld, 1998/6. sz., 92-97. old.
 (16) KÁROLYI, i. m. 343. old.
 (17) uo., 345. old.
 (18) FÖLDES Anna: *Závada Pál: Jadviga párnája*. Kritika, 1997/11. sz., 40-42. old.
 (19) ALEXA, 109. old.
 (20) SÜKÖSD, 113. old.
 (21) BALASSA, i. m.
 (22) ANGYALOSI, i. m. 869. old.
 (23) ALEXA, i. m., 107. old.
 (24) ZSILKA, i. m. 93. old.
 (25) Uo., 93. old.
 (26) BOMBITZ Attila: *Párnakönyv. Závada-jegyzetek*. Tiszatáj, 1998/1. sz., 74-83. old.
 (27) uo., 76. old.
 (28) *Irodalmi kvartett*. i. m. 176. old.
 (29) ANGYALOSI, i. m. 870. old.
 (30) uo., 870. old.
 (31) SÜKÖSD, i. m. 114. old.
 (32) ZSILKA, i. m. 95. old.
 (33) uo., 97. old.
 (34) BOMBITZ, i. m. 82.-83. old.
 (35) BÁTHORI Csaba: *Párban, pártalan*. Jelenkor, 1998/3. sz., 335-342. old.
 (36) uo., 341-342. old.
 (37) SÜKÖSD, i. m. 114. old.
 (38) *Irodalmi kvartett*. i. m. 174. old.
 (39) uo., 173. old.
 (40) KÁROLYI, i. m. 346. old.
 (41) BALASSA, i. m.
 (42) FÖLDES, i. m. 41. old.
 (43) *Irodalmi kvartett*. i. m. 173. old.
 (44) ORSÓS László Jakab: *Závada Pál: Jadviga párnája*. ÉS, 1997. aug. 1., 13. old.
 (45) *Irodalmi kvartett*. i. m. 178. old.
 (46) BALASSA, i. m.
 (47) KÁROLYI, i. m. 347. old.
 (48) uo., 347. old.
 (49) uo., 344. old.
 (50) uo., 347. old.
 (51) BALASSA, i. m.
 (52) BOMBITZ, i. m. 76. old.
 (53) *Irodalmi kvartett*. i. m. 174. old.
 (54) uo., 174. old.
 (55) ANGYALOSI, i. m. 872. old.

- (56) uo., 872-873. old.
 (57) uo., 873. old.
 (58) BOMBITZ, i. m. 79. old.
 (59) BÁTHORI, i. m. 338. old.
 (60) KÁROLYI, i. m. 347. old.
 (61) ALEXA, i. m. 112. old.
 (62) BOMBITZ, i. m. 82. old.
 (63) uo., 81. old.
 (64) BÁTHORI, i. m. 337. old.
 (65) *Irodalmi kvartett.* i. m. 173. old.
 (66) ANGYALOSI, i. m. 872. old.
 (67) SÜKÖSD, i. m. 113. old.
 (68) FÖLDES, i. m. 41. old.
 (69) uo., 42. old.

- (70) *Irodalmi kvartett.* i. m. 175. old.
 (71) ANGYALOSI, 871. old.
 (72) uo., 872. old.
 (73) BOMBITZ, 83. old.
 (74) ALEXA, i. m. 111. old.
 (75) *Irodalmi kvartett.* i. m. 176. old.
 (76) ANGYALOSI, i. m. 873. old.
 (77) BOMBITZ, i. m. 81. old.
 (78) BALASSA, i. m.
 (79) KÁROLYI, i. m., 348. old.
 (80) ALEXA, i. m., 105. old.
 (81) ANGYALOSI, i. m., 872. old.

Mihály Petra

Palasovszky Ödön és az „új elvű színház”

Színház-történetünk méltatlanul elfelejtett nagy alakjáról szerzőnk a lap 1999/8. számában írt visszaemlékezést. A portré most néhány további vonással egészül ki.

Palasovszky Ödön mint publicista sem volt jelentéktelen. 1922 és 1933 között a Bécsi Magyar Újságban, a Független Szemlében, a Kékmadarban, az Új Földben, a Magyar Írásban, a 100 %-ban, a Társadalmi Szemlében és a Frontban később pedig napilapokban (Pester Lloyd, Magyar Hírlap) közölt írásokat változó rendszerességgel. Versfordítások és satirikus cikkek, film- és irodalmi kritikák mellett leginkább színházi tárgyú írásokat.

Színházesztétikai és a gyakorlati színpad-i munkáról szóló cikkein kívül meg kell említeni lapszerkesztői munkáját is. 1930-31-ben *Mandl Teréz*zel Színház és Film címmel folyóiratot jelentetett meg. Bár a lap csak három számot ért, színház-történeti jelentősége ennél nagyobb, hiszen e téren ez volt az első magyar haladó szellemű tudományos szakfolyóirat. A lap külföldről, a Nemzetközi Munkásszínház révén is kapott anyagokat, de hazai írógárdája még jelentősebb volt. (*Bálint György, Hevesy Iván, Jemnitz Sándor, Nagy Lajos, Tiszay Andor, Kozma József és Madzsar Alice.*)

Alább a Színház és Filmből, illetve más lapokból idézzük Palasovszky legfontosabb színházelméleti tételeit.

A kettős pillér elve Palasovszky esztéti-

kájának egyik alapja, mely szerint a beszédre és a mozgásra, mint két fő pillérre kell épülnie minden színjelölésnek.

Kezdjük a beszéddel: hogyan is állt nálunk a háború előtt az élőszó kultúrája?

„Részben a mai idők hajszájával és zaklatottságával függ össze, tehát ideges tünetnek kell tekintenünk, hogy kiejtésünk és hanghordozásunk állandóan romlik, hogy beszédünk kapkodó, zilált, hanyag... a baj oka mindenekelőtt abban gyökeredzik, hogy a beszéd-kultúra gondolata feledésbe merült és nem fordítunk kellő gondot a beszédnevelésre... A magyar nyelv tisztaságát írónk és tudósaink újabban többé-kevésbé felszínen tartják. A beszéd kultúrájával azonban alig törődik valaki. Nem törődik vele sem az otthon, sem az iskola, sem pedig a színház, mely úgy látszik mindinkább lemond arról, hogy a magyar beszéd művészetének hivatott istápolója legyen.” (1)

Fél század telt el a fenti sorok megjelenése óta, de ma sem törődnek sokkal többen a beszéd-kultúrával. Színházi rendezők tudnának erről mesélni, s nem túl szépeket...

„... arról van szó, hogy a beszéd-kultúra fontosságát bevigyük a köztudatba, s a beszédnevelést az óvoda, iskola, a színész-képzés vagy a munkásművelődés vonalán

egyaránt fejlesszük. Jó példával pedig mindenekelőtt a rádió és a színház járhat-na elől.” (2)

A másik fő pillér a mozgás. Miért? Mert „minden mozgás mintegy tükörben mutatja a belső embert. Megmutatja lelki életünk hullámzásait, továbbá a velünk született, vagy szerzett, állandó tulajdonságokat. Jellemző a testi karakterre, vérmérsékletre, ösztönéletre. Az ember egész személyiségére. Rávall a művészi fantáziára, éppúgy megmutatja a lelki megkötöttségeket, gátlásokat, az elleplezett gondolatokat és érzelmeket, ha a mozdulatok nyelvén értünk.” (3)

E sorokon erősen érezhető, hogy Palasovszkyék tanulmányozták *Freud*, *Jung* és *Pavlov* munkáit. (Két „mozgáskarakterológiai”, illetve „kifejezéslélektani” előadást tartottak erről 1938-ban a Madzsar-iskolában, illetve a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületében.) A két pillér a kórusban egyesül Palasovszkynál, melytől a színpad reformját várja. A kórusdráma fő elemei: a mozgás alapján fölépített tömegjáték és a parlandóra épített előadóstílus. Mi is az a parlando? „Nem »szavalatra« (deklamálásra) törek-szünk, nem is a zene törvényei szerint igazodó »énekre«, hanem olyan előadási módra, mely az érzelmeket és indulatokat kifejező hanghordozás egyes elemeit kihangsúlyozza és szabadon ritmizálja.” (4)

Amit a mozgásról ír, akár egy mai mozgásszínházi elképzelés magja is lehetne: „Nem a táncból kell kiindulnunk, nem is a színészkedésből, hanem a természetes emberi mozgásokból, a lelki emóciók ösztönös megnyilvánulásából. Ezeket fejlesztjük pantomimikusan, cselekményes játékká vagy ritmikus mozgáskonstrukcióvá...” (5)

Érezhető, hogy Palasovszky ismerte *Tairov* kísérleteit, de nyilvánvalóan rokonítható elképzelése *Piscator* és *Gropius*, illetve *Meyerhold* szándékaival: kiemelni a játékot a statikus keretből. „Az egyes síkok vagy térformák összhangja, a lépcsőzetes, sugaras vagy koncentrikus tagoltságok összessége, egyszóval a térkonstrukció maga is külön ténye a mozgásnak.” (6)

Palasovszky a kettős pillér elvét fejlesztí tovább a lényegretörő színház (7) elméletében. Ennek legfontosabb elemei a következők:

„Az első: a jellemábrázolás új, relatív módja. Az ilyen beszéd és ilyen gesztus széttöri az egysíkú jellemábrázolás műtyürkéző, unt sablonjait. Nem ábrázol, hanem megjelenít, belső művészi hitelességgel. A második: a dialógusvezetésnek új, természetes hangskálán való felépítése. Nemcsak szövegmondás, művészi eszközökkel, de egyúttal építés a gondolatok ritmusából, az értelmi és érzelmi hangsúlyokból, az indulathangok színeiből. A harmadik: a mozdulatfantázia fokozott szerepe a játékezésben. Új szerep vár a kifejező testjátékra: lévén minden akció elsősorban mozgás. Vagyis: dinamika, ritmus és kifejezés. Gesztusok mérkőzése. Az új színész tökéletes ura kell, hogy legyen a modern értelemben vett testjátéknak, éppúgy, mint a beszédbeli, hangbeli fantáziának.” (8)

Ma is korszerűnek tűnő, amellet ősi és természetes elv ez, s Palasovszky sem gondolta egy újabb stílus dogmatikájának.

„A szerző megfogalmazza a tényeket, a rendező fölépíti a történekek ceremóniáit, a színpadtervező térbe ágyazza és színeket, formákat vet a cselekmény sodra elé – a színész dolga, hogy bizonyossággá változtassa a fantázia ígértét.” (9)

Csakhogy:

„en gros-ban termeljük a szabályszerűen csicsergő, magukat huncutul billegető naivákat, a tipp-topp amorózókat (orrhangú, szép férfiúkat, isten tudja, miért olyan igen kidőfött hassal, úgynevezett lordotikus testtartással), az öblös hangú tragikákat, a szent pátozzsal szavaló klasszikus színészeket és a terebélyesre fuvódott operaénekeseket, kik időnként szívükre teszik a kezüket és kottából mosolyognak... Természetes művészeket és fejlődő egyéniséget nagyon ritkán látunk... Ma, mikor a sztárok korszakát éljük, amikor a kórus fogalma statisztériává degradálódott, s mindenki »egyéni« érvényesülésre törekszik, ma éppen ritkák az egyéniségek... Látnivaló mindebből, hogy

új alapokra kell fektetnünk a színészképzést, szorgalmaznunk kell a rendezőképzést és a színházi stúdiómunkát.” (10)

Képzés, stúdiómunka – ma is gyakran hallani erről, illetve ennek szükségességéről. Palasovszky soha nem feledkezett meg róla. Munkáscsoportjaiban, élszínpadain, színházaiban mindig hozzáfogott a stúdiómunkához. A pedagógus-rendezők közé tartozott.

Lássuk végül Palasovszky színházi ars poeticáját: „Mi tehát a magyar színjátszás feladata? A hazai kultúrát visszavezetni a régi tradíciók tisztaságához. A színházat visszaadni ősi, lényegi hivatásának és megtelíteni új tartalommal. Megtermékenyíteni a mai embert mozgó új eszmék gazdagságával és új ritmusok, látványok, új kifejezések élményeivel... Errefelé van valahol a régóta keresett új elvű színház.”

Ma sem elavult program. A kórusok fellett ugyan eljárt az idő, de Palasovszky vélekedései a színházról többségben ma is helytállóak. Hogyan ágyazható be Palasovszky életműve a kortársi művészetbe? Említettük már: Piscator, Meyerhold és Tairov valószínűleg hatottak rá. De hatott az új irodalom is. „A magyar irodalomban a futurizmus, a kubizmus és az expresszionizmus szinte egyszerre érkeznek a 10-es években, hogy a 20-as években a dadaizmus, szürrealizmus és konstruktivizmus jelentkezzék egyszerre a magyar avantgardisták körében, mindkét esetben sajátos szintézist hozva létre egyes elemeikből az irodalom szükségleteinek megfelelően. Ez az »egyszerre érkezés« különben sok kisebb irodalomnak jellegzetes jelensége” – állapítja meg *Szabolcsi Miklós*. (12)

A megállapítás helyénvaló Palasovszky színpadi művészetét illetően is, a modern törekvések hatását szintetizálva teremtett újat. A francia avantgard rendezők 1926-ban alapítanak „négyes szövetséget” (*Pitoëff, Jouvet, Baty, Dullin*), *Marinetti* és *Prampolini* 1929-ben hozza létre futurista színházát, *Artaud*-ról pedig leírtuk már, hogy évekkel később lát munkához. A német munkásszínpadokkal legalább egyidőben, ha nem hamarabb, állít kórust Palasovszky a pódiumra, *Brechmél* előbb

foglalkozik a világnézeti, a dialektikus színház gondolatával. A korrallal együtt lélegző társa volt a külföldi újtóknak.

Prágai és kassai diákok kaptak tőle anyagokat, az angol Globe Theater és egy laxenburgi csoport érdeklődött az Ayrus leánya iránt, gyakorlatilag azonban – magyar átok – Palasovszky kísérleteinek a híre nem jutott el külföldre. És itthon? Néhány kortárs rendező átvett egy-egy elemet tőle, erősen hatott a *Pünkösti*-féle Műhelyre és az Új Tháliára, közvetettebb úton az erdélyi avantgardokra (Kolozsvári Stúdió, Munkás Kamara Színpad), a kórusmozgalom terén pedig *Kassák*ékra. Követői azonban nemigen voltak. Mért? *Kocsis Rózsa* így válaszol:

„Noha a modern dráma és színpad sok tényezőjét felfedezték, formáik a magyar kultúrában mégsem tudtak gyökeret verni, sem pedig továbbelő műfajokat teremteni. Magyar kísérletek helyett inkább külföldieknek adtak fórumot. Nemzetközi hatásokból táplálkozó irányukat viszont nem tudták a magyar kultúra folyamatába oltani.” (13)

Nem hiszem, hogy ez lenne az igazi ok. Vagy nem csak ez. Hiszen gyakorlatilag nem voltak beépíthető magyar kísérletek. *Vas István* írja: „itt, az ellenforradalom által megnyomorított Magyarországon mégiscsak Palasovszky kezdte előlről az avantgarde-ot.” (14)

Inkább a kor a „ludas” Palasovszky hatásának elmaradásában. Ahogyan *Szabolcsi Miklós* írja:

„Az avantgarde kibontakozása a maga fénykorában összefüggött az első világháborút megelőző és követő társadalmi mozgással, mindenekelőtt a forradalmi hullámmal, ebből a légkörből, ezekből a körülményekből merítette erejét, lendületét. Már a húszas évek kiábrándító, józanabb légkörében, a kapitalizmus ideiglenes stabilizációjával megváltozott a funkciója, mert a remény, a hit az azonnali irodalmi, művészeti és társadalmi változásokban csökkent.” (15)

Talán furán hangzik, de úgy érzem, ma (illetve az elmúlt harminc esztendőben) inkább kortársunk lehetett volna Palasov-

szky. Egy évvel volt öregebb a századnál, de mennyivel fiatalabb némely mai „avantgárd” rendezőnél! Azoknál, akik új fölfedezésként magasztalnak olyasmit, amit ő és társai hatvan esztendeje megcsináltak, s úgy lehet, hamarosan túl is léptek rajta. Zsebszínház, nyitott színház, totális színház, szegény színház, tömegszínház, mozgásszínház, népszínház – ma is jól csengő, divatos kifejezések a színizsargonban. Palasovszkyéknál akár elv volt, akár szükség hozta – tiszta szándék munkált ezek mögött a kísérletek mögött.

„»Cselekvő színház« – ez mostanában kedvelt kifejezés, de inkább csak szép szó. A mi korunkban, ötven évvel ezelőtt azonban valóságosan tettet jelentett. Élcsapatokat szerveztünk, baloldali művészekből, munkásokból és diákokból, hogy velük vállvetve dolgozhassunk. Élcsapatokat a jelen és a jövő számára.” (16)

Korai volt ez a program, nagyon korai. Palasovszky egyaránt „partvonal mellé” került vele a Horthy-rendszerben és a dogmatizmus idején. *Illyés Gyula* írja: „Az avantgardnak sok Hányja van, de mennyi

bátor elesettje!” Palasovszky az egyik.

Jegyzet

- (1) P. Ö.: *Az élőszó kultúrája*. Pesti Hírlap, 1942. április 1.
- (2) P. Ö.: *Beszédünk*. Nagyvilág, 1948.
- (3) P. Ö.: *A mozgáskarakterológia műhelyéből*. Magyar Hírlap, 1938. március 27.
- (4) P. Ö.: *Kórusok*. Színház és Film, 1930. 1. sz.
- (5) uo.
- (6) uo.
- (7) 1929-ben nevezi el így törekvéseit.
- (8) P. Ö.: *Modernes Theater und Theaterbau*. Pester Lloyd, 1938. szeptember 18.
- (9) P. Ö.: *Der Schauspieler*. Pester Lloyd. 1940.
- (10) uo.
- (11) *Új elvű színházat*. In: *Lényegretörő Színház*. 71-73. old.
- (12) SZABOLCSI Miklós: *Jel és kiáltás*. Gondolat, Bp, 1971, 32. old.
- (13) *Igen és nem*. 349-350. old.
- (14) VAS István: *A tanú módosítja vallomását*. Élet és Irodalom, 1977. július 23.
- (15) SZABOLCSI Miklós: *A neoavantgarde*. Gondolat, Bp, 1981, 12. old.
- (16) P. Ö.: *A lényegretörő Színház*. Színház, 1979/6. sz.

Tóth Dénes

A könyvtár jövője

Hozzászólás Kokas Károly cikkéhez

Amerikában élő magyar könyvtárosként érdeklődéssel olvastam Kokas Károly dolgozatának kéziratát. (Megjelent áprilisi számunkban 'Könyvtárak az ezredforduló után' címmel – a szerk.) A cikk számos érdekes kérdést vet fel, köztük olyanokat is, amelyek az amerikai könyvtárakban már most jelentkeznek. Ezek közül néhányat talán érdemes röviden megvizsgálni.

A világ minden könyvtárának nagy kihívást jelent lépést tartani az „információs korszak” méregdrága és állandóan megújuló eszközeivel. A növekvő fenntartási költségek kikerülhetetlenül azt jelentik, hogy forrásokat kell elvonni a hagyományos céloktól, például a könyvektől és azokat át kell csoportosítani új területekre, mint amilyenek például az elektronikus adatbázisok, online folyóiratok stb. Természetesen a magyar könyvtárak sem

kivételek, de fontos számon tartani, hogy Magyarországnak két óriási előnye van a Nyugattal szemben. Egyrészt kis ország és ezért aránylag gyorsan lehet változásokat keresztülvinni. (Talán a legjobb példa erre az, hogy 1991-ben az ország telefonrendszere még kimondottan rossz volt, ma a világ műszakilag egyik legfejlettebb rendszere. Másrészt a magyarok átlagműveltsége nagyon magas és ezért gyorsan elsajátíthatják az új technológiákat.

Ettől eltekintve teljesen egyetértek abban, hogy az Internet2-ről nem szabad lemaradni, mert az nemcsak lineáris haladást fog hozni, hanem remélhetőleg egészen új koncepciókat is fog eredményezni.

Az Egyesült Államokban azt tapasztalom, hogy a hálózat (majdnem) teljesen kereskedelmi alapokra kerül át. Sőt a szakirodalomban azt fejtegetik, hogy maguk a könyvtárak hogyan kereshetnének pénzt

azzal az adathalmazal, amelyet feltesznek a hálózatra! Ezt a trendet szerintem több erő mozgatja. Az egyetemek vezetői jelentős összegeket adnak ki számítógépekre, de a befektetésnek édeskevés eredményét tudják pillanatnyilag elkönyvelni. Az egyetem fenntartása nem lett olcsóbb, a könyvtárak mindig több pénzt követelnek, és magukat a számítógépeket is állandóan le kell cserélni – más szóval az egyetemek fenntartása drágább lett és a bevételek nem növekedtek arányosan. A tény az, hogy az egyetemek irányítói óriásit tévedtek a nyolcvanas évek végén.

Ők akkor azt hitték, hogy ha számítógépeket vezetnek be az intézményekbe, akkor az egyetemek adminisztratív kiadásai csökkenni fognak. Ez főképpen a könyvtárakra vonatkozott. Úgy gondolták (és a könyvtárosok sem ártatlanok, hiszen gyakran ezzel érveltünk az első számítógépért való pénz elnyerésért), hogy ha számítógépeket vezetnek be a könyvtárakba, akkor kevesebb pénzt kell majd kiadni könyvekre és folyóiratokra. A tévedés

nagyságát mutatja, hogy gyakran arra sem gondoltak, hogy a számítógép egyszeri megvételével nem szűnik meg egyszer s mindenkorra a szükséglet, hiszen három-öt évente le kell cserélni az egész, méregdrága számítógép-állományt. És ennek a folyamatnak nincs vége. Ezt a téves látszatot mindenképpen föl kell ismerni Magyarországon, mert nagyon káros következményei vannak!

Az egyetem fenntartása nem lett olcsóbb, a könyvtárak mindig több pénzt követelnek, és magukat a számítógépeket is állandóan le kell cserélni – más szóval az egyetemek fenntartása drágább lett és a bevételek nem növekedtek arányosan. A tény az, hogy az egyetemek irányítói óriásit tévedtek a nyolcvanas évek végén. Ők akkor azt hitték, hogy ha számítógépeket vezetnek be az intézményekbe, akkor az egyetemek adminisztratív kiadásai csökkenni fognak. A tévedés nagyságát mutatja, hogy gyakran arra sem gondoltak, hogy a számítógép egyszeri megvételével nem szűnik meg egyszer s mindenkorra a szükséglet, hiszen három-öt évente le kell cserélni az egész, méregdrága számítógép-állományt.

Ennek az alapvető pénzügyi folyamatnak az egyik következménye az lesz, hogy azok, akik most ingyenes, de értékes web-oldalakat tartanak, azok előbb-utóbb pénzt fognak követelni az anyag hozzáféréseért. Egyrészt azért, mert a pénz nem jön rosszul még a megszálott tudósnak sem, másrészt azért, mert az egyetemi vezetők követelni fogják, hogy ha az egyetemi számítógépet mások használják (más szóval: az egyik egyetem dotálja az adatok terjesztését mások hasznára), akkor a használók fizessenek érte. Ez – szerintem – kikerülhetetlen. A WWW egy óriási virtuális bazár lesz.

Sőt, már ma is az.

Az egyetemen, ahol dolgozom, három évi kemény vita után csak az idén volt szerencsénk meggyőzni az egyetemi rektort, hogy a könyv- és folyóirat-gyűjtemény mind rosszabb állapotba kerül, holott az egyetem nem csekély pénzeket fektetett a könyvtárba. A viták folyamán kiderült, hogy az egyetemi vezetés valójában azt hitte, hogy a Kongresszusi Könyvtár ingyen fel fogja tenni az egész gyűjteményét

a hálózatra... Talán ez a tévedés csak ezen az egyetemen esett meg? Remélem, de valószínűleg kétlem.

Szerintem ezt nagyon sokan gondolják, és arra várnak, hogy mikor fogják a könyvtárakat (és a velejáró végtelen kiadásokat) végre becsukni, mert „elavultak”. Sőt, több könyvtáros mintha már feladta volna a küzdelmet, és azzal érvel, hogy a könyvtárak jövőbeli szerepe nem a dokumentumok tárolása lesz, hanem hogy megfelelő tanulási helyszínt adjon a hallgatóknak. Az ilyen „tanuló tereket” olcsóbban lehet fenntartani, mint a hagyományos könyvtárat, és ezért ez a képlet, akármennyire is elszörnyülködünk rajta, vonzó számos egyetemi vezetőnek. Attól tartok, itt Amerikában a legnagyobb kihívásunk a következő évtizedben az lesz, hogy egyrészt ennek a tévhitnek ellenálljunk és felhívjuk az egyetemi vezetők figyelmét a hagyományos könyvtárak értékére. Másrészt, el kell ismernünk, hogy az egyetemi vezetőségeknek is meg kell küzdeniük az egyetemek iszonyú kiadásaival. Ebben a helyzetben a könyvtáraknak meg kell harcolniuk a pénzért, ügyes érvekkel kiemelve fontosságunkat az egyetemi tanulási és kutatási folyamatban, az egyetemi szerkezetben belül.

Félek, hogy mire ezt a csatát megvívjuk, többen el fogjuk veszteni az állásunkat, mert „elavultnak” fogunk ítéltetni.

Abban egyetértünk Kokas Károllyal, hogy a digitális textus tovább fog terjedni, és könyveket, folyóiratokat digitális formátumban is be fogunk szerezni. De az

elektronikus könyv formátuma és tárolása még megoldatlan. A zenei CD-ink már kezdenek önmaguktól szétesni a gyűjteményünkben, pedig még nincs 25 éve, hogy megvettük őket. Ha az elektronikus könyveket is CD-ken gyűjtenénk, mennyi ideig lesznek azok használhatóak? És kulcskérdés, hogy milyen operációs rendszeren lesznek ezek a elektronikus könyvek olvashatóak? Ha a mai operációs rendszerekre építjük az elektronikus gyűjteményeinket, akkor minden öt évben kidobhatjuk vagy átkonvertálhatjuk az egész gyűjteményt!

E téren nyilvánvalóan újításokra szorulunk. De azt sejtem, hogy erre már van egy lehetséges válasz: bérelni fogjuk az elektronikus könyveket. Az operációs rendszer kompatibilitására majd a bérbeadó fog ügyelni és az ő baja és kiadása lesz azokat rendszeresen lecserélni. Mi már bérelünk (hagyományos) könyveket. E nem tudományos címetek „pleasure reading”-nek nevezzük. Három havonta cserélünk körülbelül száz címet. Az olvasók szeretik, nekünk sem kerül sokba, és nem

kell sokáig polcon tartanunk.

Szerintem tévednek azok, akik egy teljesen elektronikus gyűjteményt látnak, képzelnek el a jövő könyvtáraként. Ehelyett a könyvtárak gyűjteményébe még egy formátum fog bekerülni: már van papír, könyv, füzet, folyóirat, mikrofilm, újság, CD-ROM, hálózatról elérhető adatbázis... és lesz elektronikus könyv. Ezért a jövő könyvtárát nem lesz sem egyszerűbb, sem olcsóbb fenntartani. Ellenkezőleg! Drágább lesz, és erre a tényre valahogyan

---

Az elektronikus könyv formátuma és tárolása még megoldatlan. A zenei CD-ink már kezdenek önmaguktól szétesni a gyűjteményünkben, pedig még nincs 25 éve, hogy megvettük őket. Ha az elektronikus könyveket is CD-ken gyűjtenénk, mennyi ideig lesznek azok használhatóak? És kulcskérdés, hogy milyen operációs rendszeren lesznek ezek a elektronikus könyvek olvashatóak? Ha a mai operációs rendszerekre építjük az elektronikus gyűjteményeinket, akkor minden öt évben kidobhatjuk vagy átkonvertálhatjuk az egész gyűjteményt!

---

fel kell hívnunk a felsőoktatásban a döntéshozók figyelmét, nehogy alábecsüljék a könyvtárak szükségleteit, s nehogy nehezteljenek a könyvtárosok költsékezési „hóbortjai” miatt. Mert sajnos a vezetés szemében a könyvtárak gyakran valóban feneketlen kútnak látszanak, amely akár mennyi pénzt is képes elnyelni. Már most azt tapasztalom, hogy elképesztő összegeket költünk elektronikus formátumra. Főleg hálózatról elérhető adatbázisokra, index és absztrakt művekre, full text folyóiratokra, hiszen a technológiai hiányosságok miatt ezekkel váltottuk ki nagyjából a hálózatos CD-ROM-okat is! És a könyvekre mindig kevesebb jut. De ugyanakkor a tudományok zöme to-

vábbra is a hagyományos könyveken keresztül kommunikálódik és könyvekből sajtítható el. Sőt, nagy tévedésben élnek azok, akik azt gondolják, hogy a természettudományokra ez már nem nagyon vonatkozik. Újabb tanulmányok szerint a természettudományi könyveket gyakrabban kölcsönzik ki az egyetemisták, mint a humán tárgyúakat.

Szóval a könyv az új században is fontos eszköz lesz, de vele együtt új formátumoknak és hordozóknak is helyett kell találnunk könyvtárainkban. És ki tudja, vajon milyen újdonságokkal, meglepetésekkel fog éppen az Internet2 előrukkolni?

Sennyey Pongrácz

Az Iskolakultúra Kiadó ajánlatából